

Ongerust over neonicotines
Verdubbeling corps leraren-B

Bah, wasmotten
Biodiverse angelloze-bijennesten

Zuid-Beveland imkerland
Symposium en expo Bijen@wur

*bijen*houden

6e jaargang / nr. 1
januari 2012

Nederlandse BijenhoudersVereniging

Van de redactie

Met blijdschap geven we kennis de geboorte van

Bijenhouden heeft een zusje gekregen waar we veel van verwachten: een beknopte digitale nieuwsbrief met actuele weetjes, bestuursberichten, aanbiedingen en herinneringen aan aanstaande evenementen. Kortom alles waarvoor dit blad, met een lange productietijd, niet zo geschikt is.

Het is een welkome aanvulling, naast Bijenhouden en de websites bijenhouders.nl en bijenhouden.nl. Die hele familie werkt samen aan uw informatievoorziening als het gaat om bijen(houden). Vóór eind januari kunt u voor het eerst kennismaken met de digitale nieuwsbrief. Elk NBV-lid van wie het emailadres bij de vereniging bekend is, ontvangt het eerste nummer van deze digibrief in haar of zijn mailbox. Navraag bij afdelingen en ook het recente lezersonderzoek leerden dat het grootste deel van de NBV-leden internet heeft. Het bestand met emailadressen dat bij de NBV bekend is groeit dan ook gestaag. Er kwamen al heel wat van de antwoordkaartjes en mailberichten met opgave van een adres binnen. Voorlopig is voorzien in zes nieuwsbrieven per jaar, maar dat kunnen er meer worden, afhankelijk van de noodzaak.

Inhoud

Bijengezondheid Redactie

Ongerustheid over neonicotines

Bijenteeltonderwijs Redactie

Achttien leraren-B er bij!

2012 Jaar van de Bij

Bijenstudies in tijdschrift entomologen

Open Imkerijdag in het Jaar van de Bij

Bijengezondheid Ardine Korevaar

De wasmot

Koninginnenteelt Mari van Iersel

Verdwijnt geteelde koningin vaker?

Gezien in het Bijenhuis Mari van Iersel

Reisriemen

Uit de imkergemeenschap

BD-imkerdag 10 maart

Vergadering BBV-Noord 4 februari

Honing Jos Verhulst

Pollen, pH en geleidbaarheid verraden herkomst

Boekbesprekingen Ardine Korevaar

De mythe van Mellifera

Haynes Bee Manual

Detail Mari van Iersel

Poep van larve en mijt

Opening 't Bijpraot-hoes Zuidlaren Saskia Kunnen

Andere bijen Bertus Wieringa en Hayo Velthuis

Biodiverse bijennesten

Floriade 2012 Jan Schrage

In de Floriadekast

Imkeren in een groene omgeving (3) Henk van der Scheer

Zak van Zuid-Beveland

Bijen@wur

Symposium Bijengezondheid

NBV

Fotoserie van de maand - Koninginnenteeltdag 2012 -

Cursussen - Vraag & Aanbod - Agenda

Colofon

3 Bijenhouden, maandblad voor bijenhouders

Jaargang 6, nummer 1, januari 2012 ISSN 0926-3357.

5 Uitgegeven door de NBV. Verschijnt 11 keer per jaar omstreeks de 15e van de maand (in juli en augustus verschijnt één nummer) in een oplage van 6.300 ex.

6 Hoofdredacteur

7 Tineke Brascamp-van der Lee

8 Redactie

Kees van Heemert, M.J. van Iersel, Henk van der Scheer, Adindah Visser

10 Vaste medewerkers

11 Nienke de Jong (register), Ardine Korevaar, Albert Stoter, Ton Thissen, Hayo Velthuis, Bertus Wieringa

12 Redactie & administratie

Marga Canters (secre.), Grintweg 273, 6704 AP Wageningen, t 0317 42 24 22 f 0317 42 41 80 e redactie@bijenhouders.nl bankrekening 53.90.42.897 ABN-AMRO, t.n.v. **Bijenhouden**. Tarieven voor handelsadvertenties op aanvraag bij de redactie. Niet-commerciële advertenties in 'Vraag en aanbod' € 10 per 20 woorden, elk extra woord € 0,25. Betaling bij opgave.

Alle in **Bijenhouden** gepubliceerde meningen en inzichten zijn voor rekening van de auteurs. De redactie beslist over plaatsing van kopij en behoudt zich het recht voor bijdragen zonodig in te korten of te redigeren. De inhoud van advertenties valt buiten verantwoordelijkheid van de redactie. Overname artikelen en illustraties na voorafgaande toestemming van de redactie en met bronvermelding. De recentste versie van het Groene Boekje wordt aangehouden.

18 Kopij moet uiterlijk acht weken vóór de datum van verschijnen worden aangeleverd bij Marga Canters. Voor opgave en betaling van advertenties geldt vier weken. Tekst per e-mail. Digitale foto's (resolutie 300 dpi bij 10 x 15 cm) per e-mail of upload. Aankondigingen en berichten uit de vereniging graag beknopt houden.

Vormgeving en opmaak GAW ontwerp en communicatie Druk BDU Grafisch bedrijf BV, Barneveld

Jaarkleuren

De jaarkleuren zijn als volgt. De jaren eindigend op

0/5: | 1/6: | 2/7: | 3/8: | 4/9:

Omslagillustratie:

Winterrust

foto Bertus Wieringa

Ongerustheid over neonicotines

Redactie

Het overgrote deel van de Nederlandse imkers is liefhebber van de natuur en graag daarin actief. Dan gaat die héle natuur je aan het hart en kan niets de gemoederen zo hevig bezighouden als toepassing van ‘tegennatuurlijke’ praktijken. Voorbeelden zijn genetische modificatie en vooral het landbouwkundig gebruik van zeer giftige insecticiden zoals neonicotinen (in de VS aangeduid met *neonics*). Dergelijke middelen zijn voor sommigen hoe dan ook taboe en een groot aantal imkers is er vooral niet gerust op of bijen daar niet onder zullen lijden. Toepassing van die stoffen zou kunnen leiden tot het verdwijnen van de honingbij of op z’n minst tot een bestuivingscrisis, meent men wel. Dergelijke gedachten spreken ook uit artikelen in landelijke dagbladen over oorzaken van de abnormale sterfte van bijen en over mogelijk dreigende tekorten aan bestuivingsvolken.

Even terug

De eerste berichten over effecten van neonics op honingbijen kwamen uit midden Frankrijk, waar imkers vanaf 1994 abnormale bijensterfte in verband brachten met imidacloprid, dat twee jaar eerder was toegelaten voor behandeling van zaaizaad van zonnebloemen. De firma Bayer ontkennde in eerste instantie dat een dergelijke behandeling gevaarlijk kon zijn voor bijen. De voorzitter van de grootste imkervereniging in Frankrijk hield vol dat er wel degelijk residuen van imidacloprid in de nectar en het stuifmeel zaten, met als gevolg dat Bayer tegen hem persoonlijk een proces aanspande. Bayer verloor dat proces, omdat onderzoek door landbouwkundige instituten in Frankrijk het gelijk van die voorzitter aantoonde. De ontkenning deed Bayer geen goed en dat proces had uiteraard geen gunstig effect op de relatie tussen imkers en de bestrijdingsmiddelenindustrie, om het maar eens voorzichtig te formuleren.

Effect van chronische blootstelling

Niettegenstaande de grote ongerustheid bij de imkers in Frankrijk kon in de periode 2002-2004 geen verband worden aangetoond tussen de aanwezigheid van zonnebloemen die gegroeid waren uit behandeld zaad en het verlies van bijenvolken (Chauzat e.a., 2009). Ook vertoonden bijen geen sterfte als volken doelbewust werden geplaatst bij zonnebloemen die gegroeid waren uit behandeld zaad. Dat leverde een stevige en nog steeds voortgaande discussie op over de juiste methode waarmee risico’s van dergelijke systemische (= door de hele plant aanwezige) insecticiden moeten worden ingeschat. Duidelijk werd dat bestuivers chronisch (= langdurig) kunnen worden blootgesteld aan geringe hoeveelheden van neonics doordat ze die met stuifmeel en nectar in hun nest opslaan. En dat is niet ongevaarlijk, volgens Suchail e.a. (2001), die bijen in kooitjes in het laboratorium gedurende een aantal dagen voerden met imidacloprid in suikerwater. Dit is geen geruststellend bericht, maar het effect op een aantal bijen in kooitjes in het laboratorium gevoerd met kleine doses gif is niet noodzakelijkerwijze hetzelfde als dat op volken geplaatst bij gewassen in het veld die gegroeid zijn uit met die stof behandeld zaad.

Toetsing  n toelatingseisen regelmatig aangepast

‘Europa’ schrijft voor hoe er moet worden getoetst, als het gaat om de toelating van bestrijdingsmiddelen voor de land- en tuinbouw (EU-verordening 91/414/EG). Die Europese eisen aan de toetsing worden regelmatig aangepast aan de nieuwste inzichten en op grond daarvan veranderen in de loop der tijd ook de eisen voor toelating. Zo zijn er in 2010 voor het behandelen van zaaizaden nieuwe voorschriften opgesteld. Er zijn grenzen gesteld aan de hoeveelheid stof die na de behandeling in een partij zaaizaad mag zitten. De zaadbehandeling moet aan bepaalde eisen voldoen, waarop via certificering wordt toegezien, en de zaaimachines moeten zijn voorzien van zogenaamde deflec-

foto Henk van der Scheer

Spuiten op peer

foto Syngenta

Zaaimachine; tussen het eerste en tweede wielstel van rechts de uitmonding van een zgn. stofdeflector

toren, die voorkomen dat te veel stof en afvaldeeltjes die tijdens het verzaaien in de machines vrijkomen, de lucht in gaan en wegwaaien naar bloeiende planten waarop bijen foerageren. Bij de Nederlandse herbeoordeling van neonics die het meest gevaarlijk zijn voor bijen, afgelopen zomer, heeft het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden de nieuwste Europese toetsingsrichtlijnen aangehouden (Ctgb, 2011). Daarnaast is nog eens goed gekeken in de openbare internationale wetenschappelijke literatuur. Daardoor werden ook resultaten van veldproeven met complete bijenvolken meegewogen.

Toch blijft de verontrusting

Alle aanscherpingen ten spijt, blijven de ongerustheid en een behoorlijke dosis wantrouwen bij imkers bestaan. Dat heeft deels te maken met een afkeer van het gebruik van pesticiden. Gegeven het nu bekende onderzoek is het voor velen moeilijk in te schatten wat nu precies de gevaren zijn voor bijen en/of het milieu. Soms verschillen deskundigen van mening en spreken ze elkaar tegen. Daar komt bij dat in een dergelijke 'moeilijke' discussie uitspraken makkelijk uit hun verband worden getrokken, en langs die weg de openbare mening beïnvloeden. Nadrukkelijk zonder de ongerustheid weg te willen wuiven, vinden we het toch nodig dat aan de hand van dergelijke uitspraken een paar dingen worden rechtgezet.

- *neonics veroorzaken Alzheimer bij bijen*

Met die uitspraak wordt verwezen naar de reactie van bijen na het binnenkrijgen van subletale doseringen van imidacloprid: miscommunicatie, disoriëntatie en geheugenverlies. Deze uitspraak is niet correct, omdat voor de meeste bijen deze veranderingen in gedrag tijdelijk zijn. Bijen zien namelijk kans om zich te ontgiften (Suchail e.a., 2003). Wel zou voor een aantal bijen in het veld dat ontgiften te laat kunnen komen, waardoor ze het nest niet meer bereiken. 'Onze' Alzheimer is een onomkeerbaar proces.

- *alle oppervlaktewater in ons land is verontreinigd met neonics*

Nee, de milieunorm voor deze stoffen wordt alleen in delen van Nederland overschreden, vooral in het westen van ons land. Dat wordt met name veroorzaakt door spuien van recirculatiewater uit kassen, met daarin residuen van neonics en hun afbraakproducten. De glastuinbouwsector weet dat er maatregelen nodig zijn om het probleem op te lossen. Gebeurt dat niet snel (uiterlijk in 2013) dan zullen toelatings van neonics worden opgeschort of ingetrokken.

- *neonics verspreiden zich gemakkelijk, we ademen ze zelfs in*

Neonics verspreiden zich makkelijk met water, maar ze kunnen niet vrij in de lucht voorkomen. Inademen kan alleen maar met druppeltjes spuitvloeistof (=oplossing in water), bijvoorbeeld vlakbij percelen die worden bespoten. Neonics zijn voor zoogdieren, inclusief de mens, veel minder giftig dan voor insecten. Toch geldt bij toepassing van neonics de waarschuwing voor de mens: schadelijk bij opname door de mond.

- *het Ctgb voerde onjuiste herbeoordelingen van neonics uit*

Deze uitspraak is gebaseerd op het voorkomen van een literatuurreferentie (van in totaal 95 wetenschappelijke rapporten

en artikelen) in het rapport 'Herbeoordeling neonicotinoïdehoudende bestrijdingsmiddelen' dat op verzoek van staatssecretaris Bleker in 2011 uitkwam (Ctgb, 2011). Het is een rapport van 300 pagina's. Het bewuste artikel beschrijft een proef waarin bijenvolken foerageerden op koolzaad waarvan het zaad was behandeld met clothianidine. De volken vertoonden geen afwijkingen, maar hadden wel residuen van clothianidine in het bijenbrood en in de nectar/honing. Aan de proefopzet kleven echter bezwaren en om die reden had het Ctgb de proef beter niet kunnen meewegen bij de herbeoordeling. Om te stellen dat bij de herbeoordeling grote vraagtekens kunnen worden geplaatst en het Ctgb incompetent is, gaat wel ver.

- *Bayer subsidieert onderzoek bij Bijen@wur*

Nee, in de negentiger jaren van de vorige eeuw heeft Bayer onderzoek op contractbasis gefinancierd bij de toenmalige Ambrosiushoeve in Hilvarenbeek. Dat betrof het toetsen van een aantal bestrijdingsmiddelen, waaronder waarschijnlijk ook imidacloprid, op eventuele neveneffecten bij bijen. Andere financiers op contractbasis in die tijd waren de overheid, het productschap voor de tuinbouw en de bijenhoudersorganisaties. Financiering betekent overigens niet dat de financier invloed heeft op het resultaat van de proeven of de inhoud van het wetenschappelijk verslag.

Hoe nu verder?

Het is duidelijk dat neonics zeer giftig zijn voor insecten, inclusief bijen. Dat betekent dat we van de land- en tuinbouwsectoren mogen eisen om onze bijen te vrijwaren van onacceptabele blootstelling aan dit soort middelen. Van de overheid mogen we eisen dat ze toeziet op goede toelatingsprocedures en bij overtreding de regels handhaaft. Daarnaast mag je verwachten dat de overheid de vinger aan de pols houdt om tijdig in te kunnen grijpen als er zich ondanks alle voorzorgsmaatregelen problemen voordoen. Vanuit bezorgdheid voor het milieu bezien, heeft de vervuiling van het oppervlaktewater in het westen van ons land al veel te lang geduurd.

Dat alles is geen vrijbrief om de bestrijding van varroamijten op een laag pitje te zetten. De meeste onderzoekers op bijenteeltgebied zien die bestrijding als zeer belangrijk om abnormale bijensterfte en verlies aan volken te voorkomen.

Tot slot: laten we blijven openstaan voor alle nieuwe kennis die bijdraagt aan een definitieve oplossing voor dat probleem.

Literatuur

- Chauzat, M.-P., Carpentier, P., Martel, A.-C., Bougeard, S., Cougoule, N., Porta, P., Lachaize, J., Madec, F., Aubert, M. en Faucon, J.-P., 2009. Influence of pesticide residues on honey bee (Hymenoptera: Apidae) colony health in France. *Environmental Entomology* 38: 514-523.
- Ctgb (auteurs: Gelder, J. van, Hogendoorn, L., Lams, M. en Wassenberg, J.), 2011. Herbeoordeling neonicotinoïde houdende bestrijdingsmiddelen. Rapport, Pp. 299.
- Suchail, S., Debrauwer, L. en Belzunces, L.P., 2003. Metabolism of imidacloprid in *Apis mellifera*. *Pest Management Science* 60: 291-296.
- Suchail, S., Guez, D. en Belzunces, L.P., 2001. Discrepancy between acute and chronic toxicity induced by imidacloprid and its metabolites in *Apis mellifera*. *Environmental Toxicology and Chemistry* 20: 2482-2486.

Bijenteeltonderwijs

Op de foto links, staand v.l.n.r.: Berend Talens, Lucas Hamming, Jan Caris, Henk Verver, Ben Som de Cerff, Wim van den Oord, Hein Hogenhuis, Jan Post, René Kant, Bert Lemmens, Robert Schuurmans, Hennie Philippons, Gerrit Plas, Jacques Coolen, Gerhard Pape, Sigis Sparenberg. Zittend: Klaas Sluiman en Leo van der Heijden.

Canter werd voor haar werkzaamheden voor de commissie Bijenteeltonderwijs in de bloemetjes gezet.

De zaal was vol familie en bekenden van de cursisten, en ook mensen van de NBV-organisatie kwamen feliciteren.

Daarna, als verrassend toetje, gaf Henk Rijken een interessante lezing over zijn 'koffiebonenfilosofie' bij het imkeren met korf en kast op de Veluwe.

Deelnemers en leerkrachten kijken terug op een geslaagde cursus.

Een goede sfeer, véél uitwisseling van kennis en ervaring, nieuwe contacten tussen leraren verspreid over het hele land, waardevolle lesinhoud. Dat alles samen heeft gezorgd voor dit goede eindresultaat.

Met het diploma Leraar Bijenteelt-A kan men een basiscursus Bijenhouden geven, met het diploma Leraar Bijenteelt-B een vervolgcursus Bijenhouden. De cursus Bijenteelt-B kan men volgen als Bijenteelt-A met goed gevolg is doorlopen. De planning van de commissie Bijenteeltonderwijs is om in 2014 weer een cursus Leraar Bijenteelt-B te starten (in het zuiden van het land) en in 2015 de A-cursus in het midden van het land. Hou daarom Bijenhouden goed in de gaten, want daarin worden de cursussen aangekondigd.

Achttien leraren-B erbij!

Tijdens een feestelijke bijeenkomst in Wageningen zijn op 2 december jl. aan de nieuwe 'gevorderde' leraren de diploma's Leraar bijenteelt-B uitgereikt. Allemaal hadden ze er een jaar lang hard voor gewerkt. Alle gediplomeerden, en zeker ook de NBV: heel hartelijk gefeliciteerd! In één keer is hiermee het aantal gediplomeerde leraren-B maar liefst verdubbeld. Dat was broodnodig, want er is een toenemende vraag naar cursussen voor wat meer ervaren bijenhouders.

NBV-voorzitter Jan Dommerholt stak alle gediplomeerden alvast een pluim op de hoed, en toen ontving iedereen die de

eindstreep had gehaald zijn diploma. De nu ex-cursisten kregen bovendien twee cd-roms mee; één met alle powerpoint-presentaties die gedurende de cursus gegeven zijn en een met acht lessen voor een vervolgcursus. Dit materiaal komt beschikbaar voor bijenteeltleraren die zo'n cursus gaan geven. Daarmee levert deze B-cursus een directe bijdrage aan het bijenteeltonderwijs.

De twee steunpilaren van deze afgelopen cursus, te weten de docenten Marie José Duchateau en Mari van Iersel kregen veel waardering, versierd met bloemen en een cadeau namens de cursisten. Ook Marga

foto Berend Talens

Bloemen en lovende woorden voor Mari van Iersel...

foto Marga Canters

...Marie José Duchateau...

foto Berend Talens

... en Marga Canters

Actuele bijenstudies in het tijdschrift van de entomologen

In februari zal van het vaktijdschrift **Entomologische Berichten** een uitgebreid themanummer verschijnen, met de titel: 'Bijen – bedreigingen, biologie en bescherming'. Het bevat maar liefst twintig artikelen met een grote variatie aan recente bijenstudies.

Dit jaar is het het jaar van de bij. Reden voor de Nederlandse Entomologische Vereniging (NEV) om over deze zeer boeiende insectengroep van ruim 350 soorten een los verkrijgbaar themanummer uit te brengen. Hier een overzicht van de brede inhoud.

Bedreigingen

Het gaat niet goed met bijen. Veel soor-

ten gaan achteruit en de (mogelijke) oorzaken hiervoor worden in het themanummer op een rij gezet. De ecologische verschraving van het landschap – en dan met name de teloorgang van nestelmogelijkheden en de variatie en rijkdom aan bloemen – is een belangrijke oorzaak. Voor hommelse soorten met een negatieve trend wordt aannemelijk gemaakt dat ze sterker afhankelijk zijn van verdwijnende vormen van landgebruik, sterkere waardplantvoorkeuren hebben en minder op alternatieve waardplanten over hebben kunnen stappen. Overigens zijn er ook bijen waar het in Nederland steeds beter mee gaat, zoals beschreven wordt voor twee wespbijen (*Nomada*-soorten).

In een artikel aan de hand van eigen observaties en literatuurstudies staan richtlijnen voor het plaatsen van honingbijen (*Apis mellifera*) in natuureservaten om concurrentie met overige bijen te beperken. Een ander artikel over de diversiteit binnen de bijen bevat juist argumenten waarom er in de praktijk wellicht weinig concurrentie tussen honingbijen en andere bijen zal voorkomen.

Biologie

Het zwermgedrag van honingbijen heeft altijd tot de verbeelding gesproken. In een artikel wordt aan de hand van veldmetingen aan 'speurbijen' besproken hoe zo'n zwerm een nieuwe nestplek vindt. Een andere bijdrage doet verslag van waarne-

mingen aan slapende bijen. De locatie, de houding en het al dan niet geclusterd optreden van dit verschijnsel verschillen per soort. Mooie foto's illustreren dit. Bijen hebben een bijzondere levenscyclus, met specifieke broedcellen, dan wel waarbij de ene bijensoort parasiteert op een andere. Voor zowel de gewone sachembij (*Anthophora plumipes*), schorzijdebij (*Colletes halophilus*) en donkere rimpelrug (*Andrena bimaculata*) wordt op een zeer intieme wijze en met prachtig beeldmateriaal de nestbiologie belicht. Veel aandacht gaat naar de vorm van de broedcellen, het opgeslagen voedsel en de ontwikkeling van ei tot adult.

De comfortable bijennesten trekken een heel scala aan medebewoners en parasieten. In het themanummer kan men lezen over het voorkomen en de ontwikkeling van de sachembijenoliekever (*Sitaris muralis*). Dit is een parasiet die het broed en de voedselvoorraad opeet en de populatiegrootte van de sachembij kan beïnvloeden. Twee andere parasieten in bijenbroed komen ook aan de orde: een parasitoïde sluipwesp (*Melittobia acasta*), die op bijenlarven leeft, en het vliegje *Cacoxenus indagator*, dat de voedselvoorraad opeet voordat de bijenlarve eraan kan beginnen. De bijenmijt *Anoetus alicola* wordt als nieuw voor Nederland gemeld, een piepklein diertje dat in de haren van de kleine bandgroefbij (*Lasioglossum quadrinotatum*) is gevonden. De mijt treedt op als schoonmaker van de bijennesten en klemt zich vast aan de bij om naar het nieuwe nest vervoerd te worden.

Bescherming

De bescherming van bijen is urgent. Kennis over voorkomen en biologie is daarvoor een eerste vereiste en het themanummer geeft hiervoor handvatten. Een groot gedeelte van Nederland is door de agrarische bedrijfsvoering zo eenvoudig geworden dat slechts zeer weinig bijensoorten hier nog kunnen leven. In de tuinen, parken, bermen en overhoekjes van het stedelijk gebied is de rijkdom gro-

Schoffelbloedbij (*Sphcodes pellucidus*)

Glanzende bandgroefbij (*Lasioglossum zonulum*)

ter. Een bijdrage geeft een overzicht van wat er aan stadse bijen voorkomt. Met ecologisch beheer kunnen stedelijke gebieden van aanzienlijk belang zijn voor bijen. Voor specifiek de knautiabi (*Andrena hattorfiana*) worden aanbevelingen gegeven voor het beheer van bloemrijke graslanden in het heuvelland van Zuid-Limburg.

Een zeer uitgebreid artikel behandelt nesthulp voor solitaire bijen. Hoe nestelen ze en wat zijn de eisen zijn voor hun leefgebied? Een gedetailleerde beschrijving van hoe je bijenhôtels kunt maken, met prachtige, stimulerende foto's, maakt het geheel compleet.

Noordijk, J. & Theo M.J. Peeters (red.), 2012. *Bijen – bedreigingen, biologie en bescherming. Entomologische Berichten 72, nummer 1-2.*

Te bestellen door €15,- over te maken op rekeningnummer 188130, t.n.v. Nederlandse Entomologische Vereniging, Amsterdam, o.v.v. Themanummer Bijen.

foto Lukas Hamming

Open Imkerijdag in het Jaar van de Bij

Werkgroep LOI

2012 is uitgeroepen tot het Jaar van de Bij; de Landelijke Open Imkerijdag sluit hier natuurlijk mooi bij aan. De landelijke publiciteit rondom het Jaar van de Bij kan extra aandacht voor de LOI opleveren en daarvan zullen we zoveel mogelijk gebruik maken.

Deze derde editie van de Landelijke Open Imkerijdag valt op **14 en 15 juli**: een prachtige gelegenheid om het publiek deelgenoot te maken van onze mooie hobby en het belang van een goede drachtomge-

ving onder de aandacht te brengen.

De LOI van 2011 (zie foto) was een groot succes, het is duidelijk dat een traditie begint te groeien. Het aantal belangstellenden dat deze dagen een imkerij heeft bezocht is fors toegenomen, blijkt uit de enquête die vorig jaar is gehouden. De uitslag zal worden toegestuurd aan de deelnemers en is te lezen op de website van de NBV. Die uitslag is van natuurlijk belang voor onze aanbevelingen voor dit jaar.

Help de bijen te (over)leven

De KNNV – Vereniging voor Veldbiologie – heeft een aantal partijen, waaronder de NBV – bij elkaar gebracht voor het project Het Jaar van de Bij in 2012. De deelnemende organisaties zorgen zelf voor de financiering van hun inbreng. De KNNV coördineert, regelt overleg, is aanspreekpunt van organisaties die willen aanhaken, is contactpunt voor pers en publiek en bundelt informatie. Participanten in het Jaar van de Bij zijn naast de KNNV: de Bijenstichting, EIS Nederland, de NBV en het IVN. Op een speciale website staat wat er dit jaar allemaal te doen is: www.jaarvandebij.nl. Op Nieuwjaarsdag is het Jaar van de Bij in de uitzending van Vroege Vogels met een buitengewoon gevarieerd programma van start gegaan. Hierin waren voor

de meeste NBV-ers vertrouwde stemmen, geluiden en onderwerpen te beluisteren: Jeroen Vorstman uit het Bijenhuis, Els Voorbij van de commissie Bijenproducten en Willem Boot van het bestuivingsimkerijbedrijf Inbuzz. Maar we ontmoetten er bijvoorbeeld ook de schrijfsters van kinderboek *Fleur de Bij* (zie juninummer *Bijenhouden* 2011) en van *De mythe van Mellifera*, besproken in het blad dat hier voor u ligt, en de Noordhollandse imker Jaap Molenaar van De Bijenstichting. Er komen nóg 11 bijenafleveringen: het hele jaar door, elke eerste zondag van de maand. Alle deelnemers samen hebben op een lijst hun eigen voorgenomen middelen en producten ingebracht om het Jaar van de Bij tot een succes te helpen maken.

Bijvoorbeeld: de uitgeverij van de KNNV komt met een aantal bijzondere boeken en ook een schoolkrant, een zoekkaart voor bijensoorten, een bouwplaat voor bijenhôtels. De Bijenstichting organiseert en financiert de website. Achter de naam van de NBV vinden we excursies, lezingen, activiteiten, lokale publiciteit via de afdelingen; maar ook het bijenpaviljoen op de Floriade, de Landelijke Open Imkerijdagen, een tentoonstelling over bijen en bijdragen in door de KNNV te coördineren artikelen en advertenties in tijdschriften en dagbladen. Het wordt een bijzonder jaar.

De wasmot

De grote wasmot (*Galleria mellonella*), voorheen simpelweg wasmot genoemd, is een nachtvlinder uit de familie van de *Pyrilidae*, de snuïtmotten. Er bestaat ook een 'kleine wasmot' (*Achroia grisella*) en de hommelnestmot (*Aphomia sociella*). De vlinder heeft een spanwijdte tussen de 30 en 41 millimeter. De larven vreten raten stuk en kapselen bijenlarven in. Zo kunnen ze behoorlijke schade in de bijenkast veroorzaken. "Om de wasmot beter te kunnen doorgronden ben ik ze gaan telen," schrijft dr. Wyatt A. Mangum in zijn rubriek *Honeybee Biology* in het *American Bee Journal* van april 2011. Zijn experiment leverde een leuk inkijkje in het wasmottenleven op.

Telen en kijken

Mangum liet volwassen motten oude raten beleggen in een donkere en slecht geventileerde kast, condities waar de wasmot wel bij vaart. Het wasmotvrouwtje legt haar kleine eitjes diep in spleetjes in de was waar de bijenwerksters niet bij kunnen. Zijn wasmotten legden honderden eitjes in een enkele nacht. Ze kunnen elk wel 1000 eitjes leggen. Als het warm genoeg is komen die in een week uit. Hij observeerde onder een microscoop hoe de larven zich in het ei ontwikkelden. Ze liepen uit aan de kant van het eitje dat aan een naastgelegen eitje raakte en krioelden enige tijd in een ordeloze massa rond. Tijd om te voeren: wasmotlarven eten nectar, honing, pollen, was en huidrestjes van bijenlarven. Mangum voerde zijn mottenlarven bijenbrood.

In een bijenkast houden wasmotlarven zich schuil in de raat. Wanneer ze door het broednest gaan kruipen zetten ze met hun spinsel de bijenlarven gevangen in hun cel. Aan het eind van hun ontwikkeling kunnen die bijenlarven hun cel dan niet uit. Trek je ze door het spinsel heen dan blijven er resten hangen aan het bijenlijfje; dit ziektebeeld heet *Galleriasis*. Wasmotlarven kun je vinden op de schuiflade onder de kast, waar zij al kruipend van

alles aan elkaar spinselen. Ook aan deze aan elkaar gespinselde resten op je schuiflade zie je dat er wasmotlarven in je volk actief zijn.

Levenscyclus

De lengte van het larvenstadium van de mot hangt af van de temperatuur en de beschikbaarheid van voedsel. Onder gunstige omstandigheden verdubbelen ze de eerste tien dagen elke dag hun lichaamsgewicht. De larven worden tot 25 mm lang. Met zo'n groei kunnen ze binnen korte tijd enorme schade aan de raten toebrengen. Op de 18e dag na het uitkomen begint de larve te verpoppen; in de kast maken ze daarbij typische ondiepe ovale kuiltjes in de raamlatjes. Na weer een week komen de motten uit, tenminste als de temperatuur hoog genoeg is. Anders kunnen ze maanden in hun cocon blijven wachten op betere tijden. Maar vorst is voor alle wasmotstadia fataal.

De mot komt 's avonds uit en verlaat de kast om in de vegetatie in de buurt een partner te zoeken. Bij deze mot zoekt het vrouwtje het mannetje, dat een sexferomoon verspreidt en korte ultrasone geluidssignalen uitzendt. Na de paring keert het vrouwtje terug naar de kast om haar eitjes te leggen.

Mangum bestudeerde dat paringsgedrag in een glazen bak. Overdag hielden de motten zich stil, behalve als ze gestoord werden, maar 's nachts werden ze bijzonder actief. In de afgesloten bak van Wyatt renden en vlogen ze dan rond. De geur van de mannetjes vond de onderzoeker niet zo aangenaam.

Raten tegen wasmot beschermen

Eigenlijk zouden imkers bebroede raten niet moeten bewaren. Bijen bouwen graag en nieuw gebouwde raat bevat in elk geval geen ziektekiemen uit een vorig broednest.

Voor onbebroede raat die na het honingslingeren overblijft

Wasmotlarve

Kleine-wasmotvlinder

Wasmot in de raat

Bij-verdienste

Wasmotlarven zijn geliefd bijvoer (niet te veel want de larven zijn erg vet) voor kameleons, ze worden om die reden ook wel door kameleon'baasjes' geteeld, het liefst op een dieet van oude bijenraat. Misschien nog een mooi handeltje voor imkers: oude bijenraat verkopen aan wasmotkwekers/terrariumhouders. De larven zijn ook prima aas voor de hengelsport, een klein potje wasmotlarven kost € 3,-.

heeft de wasmot nauwelijks belangstelling. In goed afgesloten broed- of honingkamers kan die heel goed nat bewaard worden. De honingresten kristalliseren een beetje maar in het nieuwe seizoen nemen de bijen deze raten direct weer in gebruik.

Mocht de imker licht bebroede ramen toch willen bewaren, dan kan hij/zij ze ook zonder enig middel tegen wasmot beschermen. Hang ze op een lichte en droge plek, want daar houdt de wasmot niet van. Dat is het makkelijkst.

Bij opslag in een afgesloten bak of kast kun je nog onbesmette raten beschermen met ijsazijn. (Zitten er al eitjes of larfjes in, dan komen die wel uit, met alle gevolgen van dien). Hang de raten in een broedkamer die op een dekplank staat. Stapel zoveel broedkamers vol raten op elkaar als nodig zijn. Zet hierop een lege rand, met daarin een plat schaalpje met ijsazijn. Damp van ijsazijn is zwaarder dan lucht. Bij een wat dieper schaalpje hangt een laagje ijsazijndamp boven het vloeibare ijsazijn en hindert verdere verdamping. Vocht opzuigend materiaal, zoals een bier-viltje dat boven de vloeistof uitsteekt, helpt de verdamping. Sluit de stapel af met een dekplank. Om te voorkomen dat de damp ontsnapt, plakken we de randen van de bakken af met plakband.

Gebruik 50 ml ijsazijn per broedbak met raampjes en laat het geheel een week staan. Ijsazijn verdampt pas boven 15°C. Alleen dan heeft het voldoende effect.

Let op!

Ijsazijn (watervrij azijnzuur) hanteren we als imkers meestal in de vorm van een zeer, zeer sterke oplossing in water. De stof is erg agressief, laat ijsazijn dus absoluut niet met ogen, handen of kleren in aanraking komen. IJzer gaat van de damp roesten, gebruik daarom roestvrij staaldraad voor het inzetten van kunst-raat. Bovendien is ijsazijn brandbaar. Als het niet in een fles zit opgesloten, begint het rond 40°C zo te verdampen dat je in een afgesloten ruimte een explosief lucht-azijnmengsel kan krijgen, tenminste als er genoeg azijn verdampt en er een vlam of vonk aanwezig is.

Raten die met ijsazijn zijn behandeld, moeten voor gebruik enkele dagen goed gelucht worden.

Raten met suiker kunnen niet zonder meer met ijsazijn van motten (en nosemasporen) ontdaan worden. Slinger deze raten vóór behandeling.

Bronnen

Ijsazijn: <http://documents.plant.wur.nl/ppo/bijen/nosema-3.pdf>
Wikipedia

ABJ april 2011 Honeybee Biology

<http://www.sportshophamme.be/page.asp?langue=NL&docid=79221>

<http://users.telenet.be/chameleons/Library/>

Verdwijnt geteelde koningin vaker?

Het was een imker opgefallen dat hij nogal eens gemerkte koninginnen kwijt was. Hij vermoedde diefstal als oorzaak, maar een stille moerwisseling is een meer voor de hand liggende reden. Het bijenvolk wisselt stil van moer als het niet meer 'tevreden' is over haar koningin.

Wat is een stille moerwisseling?

Bij een stille moerwisseling kweekt het bijenvolk een jonge koningin terwijl de oude koningin in het volk blijft en doorgaat met eitjes leggen. De nieuwe koningin gaat na een geslaagde bruidsvlucht ook aan de leg en dan zijn er twee leggende koninginnen in het volk. Gewoonlijk verdwijnt de oude koningin na verloop van tijd vanzelf. Bij inspectie van het volk ziet de imker een normaal broednest en merkt slechts bij toeval dat er iets veranderd is. Imkers die werken met gemerkte koninginnen, merken een wissel eerder op. Het voordeel voor het bijenvolk van de aanwezigheid van twee koninginnen is dat het kan 'controleren' of ze met de nieuwe moer beter af zijn dan met de oude. Mocht de nieuwe niet bevallen, dan hebben ze altijd de oude nog en kunnen ze de procedure nog een keer herhalen.

Selectie door de bijen, risicomanagement?

In de zwermtijd kweekt een bijenvolk veel jonge koninginnen op. Het is niet ongebruikelijk om in een volk 10 tot 20 zwermcellen te vinden, terwijl het volk voor het hele zwermgebeuren maar twee

of drie koninginnen nodig heeft. Eentje om achter te blijven in het moedervolk en dan nog een of twee koninginnen voor de eerste en misschien een tweede nazwerm. De reden om zoveel koninginnen op te kweken moet bijna wel gelegen zijn in selectie op kwaliteit, in een grotere kans om een goede koningin over te houden. Bij een stille moerwisseling worden maar enkele koninginnen opgekweekt. De 'behoefte' aan een groter aantal is hier misschien minder groot, omdat bij mislukking de poging herhaald kan worden.

Voorbeelden uit de praktijk

Bij controle van een volk begin september koningin '53 rood' in het volk gezien, maar ook drie gesloten doppen. Hoewel ik de doppen weggebroken heb, is het geen verrassing dat er bij controle van het volk na de winter een ongemerkte moer aanwezig blijkt te zijn. De ongemerkte koningin krijgt een geel merkteken. Bij een latere controle op zwermplannen kom ik tot mijn verrassing koningin 53 rood tegen en de geel gemerkte moer op een volgend raam. Splitsing van het volk in een deel met de oude koningin en een deel met de nieuwe laat duidelijk zien wat er aan de hand was. Het broednest van de oude koningin vertoont na enige tijd veel gaten en werkster- en darrenbroed door elkaar met alweer twee gesloten doppen. Het deel met de jonge koningin heeft een prachtig broednest.

foto Mari van Iersel

Uit mooie doppen komen prachtige koninginnen, maar hun echte kwaliteit blijkt pas in de praktijk

Een ander voorbeeld. Bij een controle in het voorjaar tref ik geheel volgens verwachting koningin '8 blauw' in een volk aan. Een maand later vind ik in dit volk een ongemerkte moer. Deze merk ik geel. Ik zoek niet verder en accepteer het verlies van de gemerkte moer. In het najaar vind ik koningin 8 blauw weer terug en is de geel gemerkte jonge moer verdwenen. Koningin 8 blauw blijkt zelfs na de daaropvolgende winter nog aanwezig. Blijkbaar waren de bijen niet tevreden over hun jonge moer en hebben ze 'besloten' de oude moer 8 blauw toch maar aan te houden.

Oud of jong, het maakt de bijen niet uit

Imkers zeggen dat het bijenvolk haar koningin vervangt als ze niet tevreden over haar zijn. Dat is natuurlijk menselijkerwijs gesproken. Bijen reageren op omstandigheden, op prikkels zoals een verandering in de afgifte van koningininstof. Zo'n verandering kan voor het volk aanleiding zijn om aan een stille moerwisseling te beginnen. Dat zo'n verandering zich bij oude koninginnen voordoet en aanleiding is voor vervanging, verbaast ons niet.

Merkwaardig is dat ook jonge koninginnen regelmatig via een stille moerwisseling vervangen worden. De koninginnenteler merkt de koninginnen gewoonlijk zodra ze uit de dop komen. Ze gaan met merkje en al op bruidsvlucht. Na een geslaagde bruidsvlucht gaan deze koninginnen in het bevruchtingsvolkje aan de leg en worden later in grote volken ingevoerd of blijven in het bevruchtingsvolkje, dat uitgroeit tot een sterk volk. De koninginnenteler controleert niet alleen of het volk moergoed is, dat wil zeggen of er werksterbroed aanwezig is, maar ook of de gemerkte koningin aanwezig is. Een stille moerwisseling valt hem meteen op. Het gebeurt nogal eens dat bijen zo'n mooie jonge moer uit een teelt vervangen wordt. Ik schat dat dit verschijnsel optreedt bij een kwart van de door de imker geteelde koninginnen. In de Schweizerische Bienen-Zeitung 09/2011 p. 11 wordt een Amerikaans onderzoek aangehaald dat aangeeft dat 50% van deze koninginnen binnen een half jaar stil gewisseld is.

Worden gemerkte moeren vaker gewisseld?

Je leest dat koninginnen wel vier of zelfs vijf jaar oud kunnen worden. In de praktijk worden koninginnen meestal niet ouder dan een of twee jaar. Ouder worden dan twee jaar is een uitzondering. Óf de imker óf de bijen zorgen voor een regelmatige vervanging van de koninginnen. De vraag of gemerkte moeren vaker worden gewisseld dan ongemerkte, is eigenlijk de vraag of koninginnen uit een teelt vaker worden gewisseld dan andere koninginnen. Ik heb de indruk dat koninginnen uit een teelt vaker worden gewisseld en het aangehaalde Amerikaanse onderzoek bevestigt dat. Het is gissen naar de reden waarom dat zo is. Zeker is dat lang niet alle koninginnen uit zwerm- en redcellen op bruidsvlucht gaan, terwijl bijna alle koninginnen uit een teelt dat wel doen. Onduidelijk is of toeval of kwaliteit bepalen of een zwerm- dan wel redcelkoningin op bruidsvlucht gaat. De koninginnenteler kan alleen maar op uiterlijke kenmerken de kwaliteit van een koningin beoordelen. Bovendien vindt hij het zonde om zijn geteelde koninginnen dood te knippen. De levendige handel in jonge koninginnen van allerlei afstammingen laat zien dat we steeds weer koninginnen nodig hebben. Blijkbaar is dit soort koninginnen vaak een kort leven beschoren.

Gezien in het Bijenhuis

foto Mari van Iersel

foto redactie

Reisriemen

Mari van Iersel

Bijenkasten moeten goed worden dichtgebonden met stevige reisriemen zodat tijdens het transport de bakken niet kunnen verschuiven ten opzichte van elkaar. Dat kost altijd bijenlevens en levert de nodige steken op. Niet erg voor de imker maar erg vervelend voor onschuldige omstanders. Als bij een verkeersongeval bijenkasten losraken, bestaat het risico dat hulpverleners hun werk niet kunnen doen vanwege een wolk woeden-de bijen.

In het bijenhuis zijn twee soorten te koop. Zwarte riemen die strak om de kast gedaan worden en door het overhalen van de sluiting zich extra strak aanspannen. Als deze riemen goed bevestigd zijn, is er heel wat geweld nodig om de kastdelen van elkaar te krijgen. Mijn oudste riemen gaan al ruim 25 jaar mee en zijn nog steeds goed bruikbaar.

Verder is er de reisriem voor de kunststof kast. Deze wordt om de kast gedaan en met de hand strak aangetrokken. De kastdelen van de kunststof kast hebben een profiel, waardoor ze niet ten opzichte van elkaar kunnen verschuiven. Daarom hoeft de riem er niet zo strak omheen te zitten. Deze riemen gebruiken voor kasten zonder zo'n profiel is niet zonder gevaar. Het is niet mogelijk deze riem zo strak aan te trekken dat kastdelen bij schokken en stoten stevig op elkaar blijven zitten. Dat geldt zeker voor kasten die op een aanhanger geplaatst worden, maar ook achter in de auto is dat niet zonder risico.

Kijk voor een filmpje over het bevestigen van reisriemen op het YouTube kanaal van het Bijenhuis (www.youtube.com/user/bijenhuis).

Uit de imkergemeenschap

BD-imkerdag: *Het oude en het nieuwe imkeren praktisch en inhoudelijk*

Programma BD-imkerdag zaterdag 10 maart

- 09.15 u Opening, mededelingen en inleiding (koffie en thee vanaf 09.00 uur)
- 09.30 u Het Darren- en Werksterkoor van Astrid Schoots
- 09.45 u Lezing **Wim van Grasstek**: 'Op weg naar een ongedeeld bijenlichaam'
- 11.00 u Pauze
- 11.30 u Lezing **Albert Muller**: 'Varroa destructor biedt een helpende hand bij het beter begrijpen van de imme'
- 12.45 u Lunchpauze. Soep, broodjes en fruit - kramen met bijenproducten, drachtplanten, natuurbouwkasten - uitgebreide boekentafel over bijenwaardig imkeren - nieuwe ontwikkeling met natuurbouwkasten - fam. Van Ipenburg met zaden, kruiden, kaarten en foto's - bijenproducten van de Zweedse imkerij 'Ella', www.imkerijella.com
- 13.30 u Parallelsessie in de filmzaal. De bijen/imker-documentaire die in 2010 op het IDFA grote indruk maakte 'Queen of the Sun' van Taggart Siegel en Jon Betz. Eindtijd 15.00 u.
- 14.00 u Een Nederlandse kast voor een ongedeeld bijenlichaam. De Einraumbeute, een Duits kastontwerp is geoptimaliseerd voor de Nederlandse omstandigheden. Praktische uitleg door **Wim van Grasstek** en **Albert Muller** in de grote zaal.
- 15.00 u Pauze
- 15.30 u **Piek Stor** vertelt over het initiatief 'Zutphen Bijenstad': het bijenlint in Zutphen, www.zutphenbijenstad.nl
- 16.30 u Sluiting, een goede reis en wel thuis.

Deelnamekosten en aanmelden

Deelname incl. koffie/thee € 21,50; idem met lunch € 25,-. U kunt zich aanmelden door een overboeking vóór 1 maart van het bedrag op 70.79.54.592 t.n.v. A. Varekamp, o.v.v. BD-imkerdag 2012 Wageningen. Ook kunt u aan de zaal betalen. De lunch vóór 5 maart reserveren bij Wim van Grasstek, t 0317-31 71 80, e wvangrasstek@planet.nl.

De dag wordt georganiseerd door de BD-imkerwerkgroep en vindt plaats in Hogeschool Helicon, Socrateslaan 22 A, 3707 GL Zeist. Ook niet-imkers zijn welkom.

Vergadering BBV-Noord

Op 4 februari a.s. vergadert Buckfast Belangen Verenigd afd. Noord in 'De Hoeksteen', Lageweg 45/A, 9479 PA Noordlaren.

Programma

- 10.00 u Zaal open (ontvangst met koffie)
- 10.45 u Huishoudelijk gedeelte
- 11.45 u Korte lezingen door **M. van der Meide** over het teeltstation op Ameland en door **L. Hamming** over het importeren van Ligusticakoninginnen
- 12.00 u Lunchpauze (verkoop van loten) - Lunch is verkrijgbaar voor eigen rekening.
Imkers met een leuke uitvinding wordt verzocht om deze mee te nemen en uitleg te geven. Tevens is er gelegenheid om artikelen te koop of te ruil aan te bieden.
- 13.00 u Lezing 'Anatolische bijen' door **Gilbert Bast**, een imker uit de buurt van Saarbrücken. Bast werkt met Buckfastbijen en is er groot voorstander van om in verenigingsverband te werken. Vorig jaar heeft hij een reis naar Anatolië gemaakt om te kijken hoe daar gewerkt wordt met de Anatolische bij. Broeder Adam heeft veel gebruik gemaakt van deze bijen, en Gilbert is nogal enthousiast over deze bijen, die bekend staan om hun sterke overwintering. Hij houdt een promotieverhaal om deze bijen op te nemen in het teeltprogramma voor de Buckfastbijen (sluiting rond 15.30 u)

Tevens verloting met leuke prijsjes, waaronder ook Buckfastkoninginnen. Entree € 5,-. Inl.: L. Hamming, t 050-4095800, e havonagele@hetnet.nl.

Advertentie

Imkerij
De Werkbij
HONING - EDUCATIE - HANDEL

Begin van het nieuwe bijenseizoen!
Bezoek de

Startdag

voorheen Boeldag
25 februari 2012
van 10.00u tot 15.00u

Met om 11.00u: Bijzondere VERRASSING!!!

- Verkoop van afgeprijsde en gebruikte imkermaterialen
- Toekomst: nieuwe plannen en ideeën
- Uitwisseling wetenswaardigheden
- Ontmoeting en gezelligheid

Van harte welkom
Locatie: Rhenen
info@dewerkbij.nl
www.dewerkbij.nl
Noordelijke Meentsteeg 18
3911 SE RHENEN
0317 - 612942
Hoodweg 33
8166 AC EMST
bel Rhenen

Wij zijn een professionele imkerij en groothandel.
Wij vinden bijen én mensen belangrijk.
Alles voor de imkerij:
Honing, glaswerk, koninginnegelei, bijenwaskaarsen, rondleidingen.

Honing

Jos Verhulst

Pollen, pH en geleidbaarheid verraden herkomst

Bij de nationale honingkeuring in oktober was ook gelegenheid om de honing te laten bemonsteren voor pollenanalyse en meting van zuurgraad (pH) en elektrisch geleidingsvermogen (EC). Zo is de botanische herkomst te achterhalen, van belang om claims erover te controleren.

Pollen

Voor de meeste landbouwers is het duidelijk waar hun product vandaan komt: het groeit of graast op een afgebakend stuk land, de akker of wei. Een probleem voor ons als bijenboeren is dat het minder goed te zien is waar onze bijen precies aan het grazen zijn. Natuurlijk zijn er de hoofd-drachten, die door het weer beter of slechter kunnen uitpakken. Maar ook de zogenaamde monoflorale honingen, behalve misschien van reuzenbalsemien, zijn zeker niet zuiver van een enkele plantensoort afkomstig. Om meer zekerheid te hebben over de procentuele inbreng van bepaalde drachtbronnen is toch een terugkoppeling nodig uit de eigenschappen van de honing die de bijen verzameld hebben. Dit kan met pollenanalyse, de methode die maatgevend is bij de herkomstbepaling. In de artikelen van Jaap Kerkvliet in het oktober- en november-nummer van dit blad wordt hierop uitvoerig ingegaan. Ben je geïnteresseerd om

ook met pollenanalyse aan de slag te gaan, neem dan contact op met de pollenwerkgroep (ericblankert@hotmail.com).

Ook pH en geleidbaarheid typerend

Behalve pollen geeft de plant nog meer informatie mee met de nectar: de ene nectar is zuurder dan de andere en bevat andere concentraties aan opgeloste ionen, die het elektrisch geleidingsvermogen bepalen. Zo is het mogelijk een tweede terugkoppeling te krijgen uit de honing, waardoor onze informatie zekerder wordt. Het is nu interessant om te kijken of de metingen die gedaan zijn tijdens de nationale honingkeuring een groepering laten zien van de monoflorale honingen. Zoals de grafiek toont, lijkt dat redelijk te lukken. De heidehoning die buiten de wolk ligt, bleek na analyse veel pollen van vossenbes (rode bosbes) te bevatten (tot 40%) en maar 30% struikheidepollen. Opgemerkt moet worden dat de metingen niet volgens de standaardprotocollen zijn uitgevoerd. Om praktische redenen is 10 g honing opgelost in 30 ml water voor zowel de EC- als de pH-meting, in plaats van 20 g in 100 ml voor EC en 10 g in 75 ml voor pH (IHC, Harmonised methods). Dit heeft tot resultaat dat de metingen niet goed vergeleken kunnen worden met metingen uit de literatuur.

Devillers (2003) laat zien dat met een aantal eenvoudige parameters met 100% nauwkeurigheid onderscheid kan worden gemaakt tussen een (beperkt) aantal monoflorale honingen. Te meten kenmerken die relatief eenvoudig zouden kunnen worden toegevoegd zijn: het watergehalte (vooral heidehoningen springen er dan uit) en de optische draaiing (Devillers gebruikt ook koolhydraatverhoudingen als parameter om tot 100% onderscheid te komen). Verder is het mogelijk meer informatie uit de pH/EC-metingen te halen door de pH en EC te meten aan een reeks van verdunningen (Acquarone, 2006). De Argentijnse metingen geven zelfs verschillen te zien tussen regio's waar de honingmonsters werden geoogst.

Met dank aan Henk Kok voor de hulp bij de analyses en aan Gerard Vos voor het uitlezen en fotograferen van de meetapparatuur.

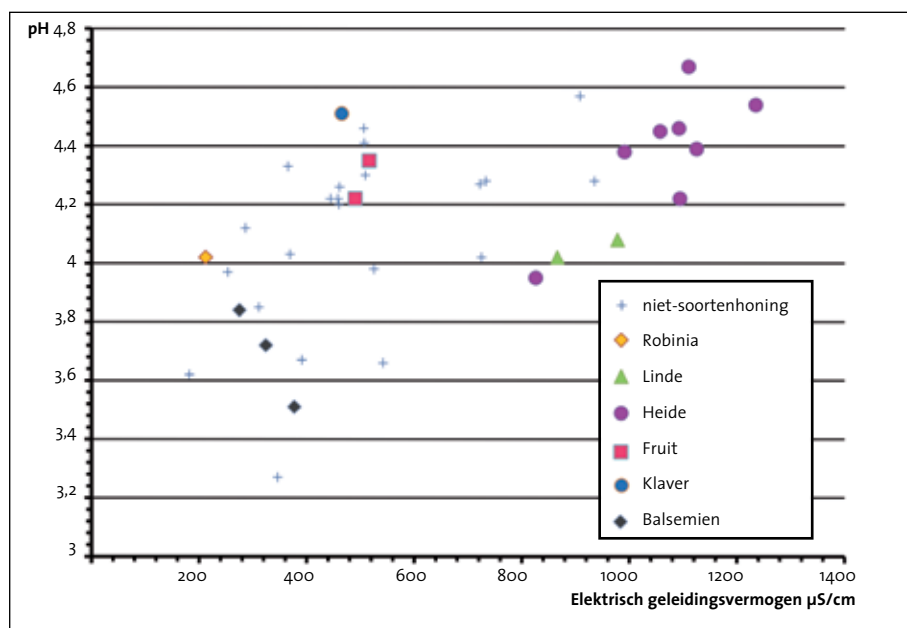
Literatuur

- Acquarone C., et al. 2007. Pattern of pH and electrical conductivity upon honey dilution as a complementary tool for discriminating geographical origin of honeys. Food Chem. 101: 695-703.
- Bogdanov S. et al. 1997. Harmonised methods of the European honey commission, Apidologie (extra issue), 1-59.
- Devillers, J., et al. 2004. Classification of monofloral honeys based on their quality control data. Food Chemistry 86: 305-312.

foto Gerard Vos

Een pH-meter (l) en een geleidbaarheidsmeter (r)

De combinatie zuurgraad - elektrisch geleidingsvermogen bleek ook bij de Nationale Honingkeuring voor monoflorale honing behoorlijk typerend. Grafiek: Jos Verhulst

De mythe van Mellifera

Vanuit het perspectief van de bijen een roman schrijven is een hele uitdaging. Roos Boum is die uitdaging aangegaan en afgelopen zomer kwam haar boek op de markt met op de omslag een indrukwekkende, enigszins onheilspellende foto van de kop van een werkster.

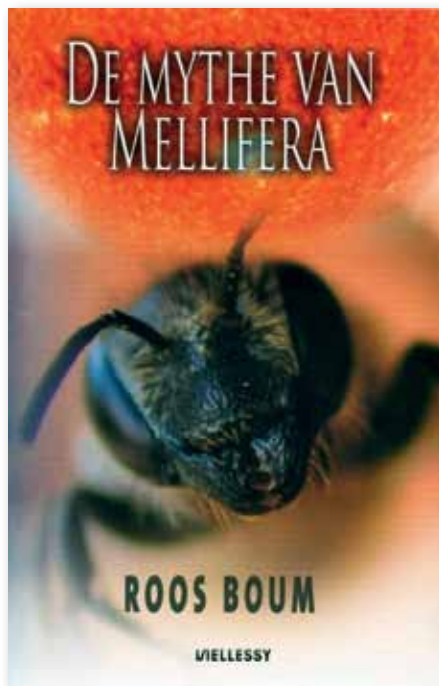
Het verhaalt over bijen die 'anders', 'wetend' zijn, 'Beter Bewust' genoemd worden en die uiteindelijk een nieuwe orde stichten op een voor mensen onbekende plaats. Daarnaast zetten de wetende bijen de normale bijenvolken aan tot zelfmoord (= verdwijnsiekte) om de mensheid een lesje te leren in beter beheer van de aarde.

Het hoofdpersonage, de bij Mellifera, voor vrienden Mell, beleeft veel avonturen en leeft veel langer dan wij van bijen gewend zijn. Tijdens die avonturen passeren allerlei aspecten van het bijenleven de revue, waarbij Roos Boum over een zeer uitgebreide kennis beschikt van de nu bekende feiten over het bijenleven. Het boek staat vol wetenswaardigs.

Al die onderzoeks- en ervaringsgegevens zijn ook een valkuil. Naar mijn idee stokt de vertelling vaak door uitleg en dat komt de geloofwaardigheid van het verhaal niet ten goede. In het verhaal vertellen de bijen elkaar veel feiten over zichzelf en telkens heb je dan het gevoel dat de schrijver dit nodig had, in plaats van het personage. Ook blijken de 'wetende' bijen te beschikken over een al te menselijk gemoed met grillige emoties die veel uitleg krijgen. Zo ontstaan er bijvoorbeeld monogame liefdesrelaties tussen werksters en darren. En leidt het sterven van de darren na de paring tot heftige emotionele taferelen. Het bijenperspectief dreigt hier soms wat verloren te raken.

Als verteller heb je een enorme vrijheid om de meest fantastische scenario's te schetsen maar het verhaal moet intern consistent zijn, anders verliest het zijn geloofwaardigheid. Zo hebben wetende bijen handen terwijl hun verdere fysieke voorkomen helemaal des bijen is. De normale bijen reageren nooit op het feit dat de wetende bijen handen hebben. Dat, terwijl één van de wetten van het normale bijenvolk is dat afwijkingen niet getole-

reerd dan wel afgestoken worden en er veel contact is tussen de wetende en de normale bijen. Het is één van de inconsistenties in het verhaal. De handen van

mensen worden kaken genoemd. Ook veel van het weten van de bijen en de visioenen en nachtmerries van Mellifera, het hoofdpersonage, blijken uiteindelijk via spectaculaire bijentelepathie van de bijengodin-koningin Hymenoptera tot stand te komen. De lezer wordt daarvan in de laatste hoofdstukken door uitgebreide uitleg op de hoogte gebracht. Het is alsof we de spelregels achteraf te horen krijgen. Het verhaal eindigt met een gefingeerd krantenbericht over de massale bijensterfte wereldwijd waarbij 'uitsterven' een regelmatig terugkerend woord is. Maar natuurlijk verdient de strekking van het verhaal alle sympathie: wij mensen moeten zorgvuldiger omgaan met de aarde en alle levensvormen. Of een roman in deze vorm voor die boodschap de eerst aangewezen vorm is, daar zullen de meningen over verschillen. (AK)

ISBN 978-90-8660-172-1

2011 Uitgeverij Ellessy, [i www.ellessy.nl](http://www.ellessy.nl)

Haynes Bee Manual

'De complete stap-voor-stapgids voor het bijenhouden' is de ondertitel van dit compacte, aantrekkelijke Britse handboek met prachtige foto's. Door de overzichtelijke inhoudsopgave, waarvan de kleuren bij de hoofdstukken terugkomen, vind je heel makkelijk een onderwerp terug. Handig voor de startende imker (doelgroep van deze uitgave) want hoe vaak wil je als beginner niet even iets checken?

De schrijvers letten goed op details. Zo wordt in het hoofdstuk 'Kiezen van een kast' geadviseerd te letten op de bijenruimte: zit die onder of boven de ramen. En over de moeilijkheden die je je op de nek haalt wanneer de bijenruimte in een kast niet bij elke bak op dezelfde plaats zit. Het is een opmerking die mij, als beginner, wel wat verrassingen zou hebben bespaard, want ik scharrelde overal kasten vandaan en ben door schade en schande wijs geworden: het spreekt niet vanzelf

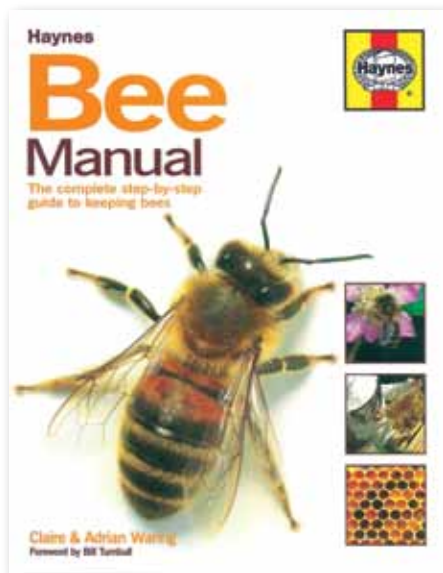
dat de bijenruimte in elke kast op dezelfde plek zit.

Er worden drie methoden van zwermpreventie behandeld, waarvan 'zwermcontrole zonder het vinden van de koningin' er één is. Ook leuk voor de beginner!

En wat betreft het invoeren van een nieuwe koningin in een volk maken de schrijvers duidelijk dat hun behoedzame benadering stoelt op ervaring: "It is probably true to say that anyone who tells you queen introduction is easy hasn't done it enough" (*Waarschijnlijk heeft iemand die zegt dat invoeren van een koningin makkelijk is, het niet vaak genoeg gedaan*).

Bij 'Dracht' wordt aandacht besteed aan de weersomstandigheden als bepalende factor voor de hoeveelheid nectar die te halen is: een te droge bodem en schrale wind verminderen de nectargift van de bloemen aanmerkelijk, dus vertrouw bij het inschatten van de drachtmogelijkheden niet alleen op wat er bloeit.

Honing en was komen behoorlijk aan bod. Propolis wordt alleen genoemd om de antibiotische kwaliteiten. Bij de behandeling van parasieten en ziekten wordt een testkit voor Amerikaans vuilbroed genoemd van de firma Vita Ltd (zie Bijenhouden juli/augustus 2011 pag. 5). Het

Bijenhuis zou distributeur zijn, maar in de catalogus komt de kit niet voor. Varroa wordt besproken, maar de schrijvers wagen zich niet aan een behandelregime. De organische zuren zijn in het Verenigd Koninkrijk niet toegelaten. Als bestrijdingsmiddelen worden Bayvarol (op basis van flumethrin, een pyrethroïde) en Apistan (op basis van tau-fluvalinaat, ook een pyrethroïde) genoemd, naast de thymolproducten Thymovar en Apiguard. Ze waarschuwen wel voor de ontwikkeling van resistentie bij het gebruik van de pyrethroïdeproducten. Het boek sluit af met een jaaroverzicht van de werkzaamheden en een uitgebreide boekenlijst, nuttige adressen en een verklarende woordenlijst. Voor wie het Engels beheerst biedt dit lezenswaardige handboek een waardevolle kennismaking met het vak 'bijenhouden', naast de basis cursus. Aan de 'nuttige adressen' heb je niet zoveel, maar misschien kan er een flyer gemaakt worden voor de Nederlandse situatie. (AK)

*Auteurs: Claire en Adrian Waring
Uitgegeven juni 2011 bij Haynes Publishing,
Sparkford, Yeovil Somerset BA22 7JJ UK
Prijs: £ 21 ISBN: 9780857330574*

Detail

Poep van larve en mijt

Mari van Iersel (tekst en foto)

De foto laat zien dat met het bouwraam veel mijten uitgeschakeld kunnen worden. De darrenpoppen zijn verwijderd en op dit kleine stukje beschadigde raat zien we hoe ernstig de besmetting was. Elk hoopje wit 'poeder' betekent een besmette cel. Bijenlarven liggen in het voedersap en kunnen zich daarom gedurende het larvestadium niet ontlasten zonder het voedersap te vervuilen. Zodra het voedersap op is en de larve zich gaat inspinnen ontlast ze zich. De witte slangetjes op de bodem van de cellen van dit stuk darrenraat is die ontlasting. De hoopjes wit 'poeder' op de celwanden zijn de ontlasting van de varroafamilie die in deze cel woonde. De varroamijt heeft er belang bij dat de pop in leven blijft en heeft daarom in de cel een 'wc' ingericht als hygiënische maatregel. Zo wordt de pop niet méér belast dan nodig. Let ook op de nog zeer jeugdige witte varroanymfhe, die op de celrand haar tentakels uitsteekt (volg pijltje).

foto Ben Trip

Opening 't Bijpraot-hoes

Saskia Kunnen

Op 2 september 2011 opende gedeputeerde Munniksma het nieuwe verenigingsgebouw van Imkersvereniging Zuidlaren. Nu kan voorlichting worden gegeven aan klassen en andere groepen. Ook zijn er imkercursussen. De vereniging heeft demonstratiekasten, nieuw aantrekkelijk voorlichtingsmateriaal en uiteraard voldoende enthousiaste imkers om dit te presenteren. Dit alles dankzij subsidies van de gemeente Tynaarlo, provincie Drenthe, het Rabo Coöperatiefonds Noord-Drenthe, stichting Anonymus, het Anjerfonds/Jenny Vrieling Fonds, plus de inzet en zelfwerkzaamheid van leden.

Biodiverse bijennesten - inleiding

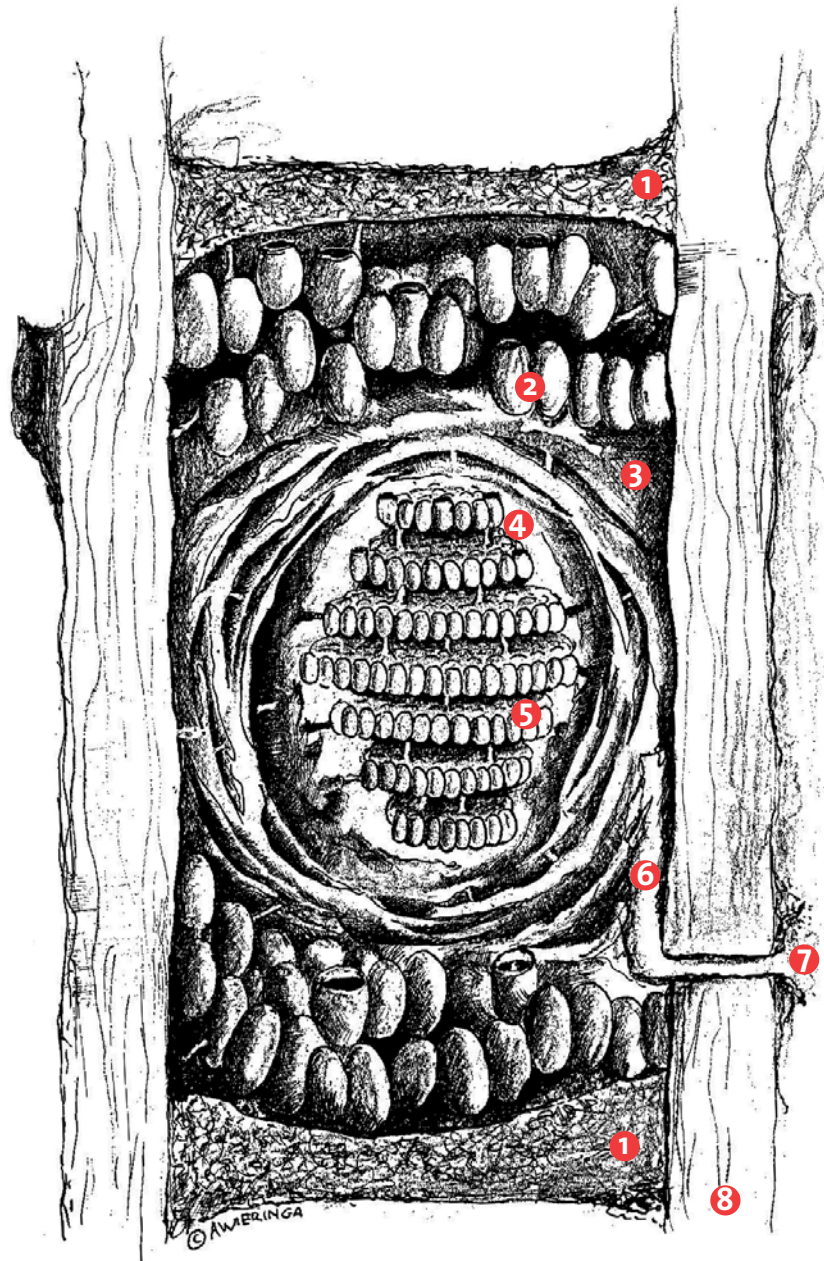
Bertus Wieringa, imker en illustrator van *Bijenhouden*, heeft een zoon, Arno, die in Brazilië woont ten noorden van Rio de Janeiro en daar bijen houdt. Naast honingbijen heeft hij ook volken van angelloze bijen. Vader Bertus raakte gefascineerd door de verscheidenheid van deze bijen en maakte een aantal prenten van de nestingen. Zes daarvan zullen achtereenvolgens in de nieuwe jaargang worden afgedrukt. Hayo Velthuis, ook imker, die veel onderzoek deed in Brazilië, zorgde voor aanvullende achtergrondinformatie.

In Midden- en Zuid-Amerika werden verschillende van deze bijen al eeuwen lang gehouden en gekweekt. In de natuur maken de meeste soorten hun nest in een bestaande holte, bijvoorbeeld in een boom of een holte in de grond. Je kunt een stuk boomstam met het nest erin meenemen naar huis. Tegenwoordig wordt dan het nest overgezet in een kastje, waarvan de maten zijn afgestemd op de soort die erin zal worden gehouden. Angelloze bijen komen van nature in de tropen en subtropen voor. Wereldwijd gaat het om honderden zeer verschillende soorten, in grootte variërend van enkele millimeters tot bijna de grootte van onze honingbijen. Kolonies van sommige soorten hebben niet meer dan zo'n 300 werkers, andere soorten maken kolonies van 100.000 werkers of nog meer.

Trigoniden en Melipona's

De angelloze bijen worden door biologen in twee hoofdgroepen ingedeeld. De Trigoniden komen in alle tropische delen van de wereld voor. Er zijn fossielen van bekend, o.a. werd een werkster gevonden in barnsteen (fossiele hars) in de Baltische landen. Zo'n 200 miljoen jaar geleden toen de huidige continenten nog aan elkaar zaten, begon dat supercontinent te scheuren en maakte Zuid-Amerika zich los van Afrika. Daarna ontstonden in Zuid-Amerika de Melipona's. Het zijn vooral de Melipona's die later door de mens worden gehouden, eerst door de Indianen, en na ontdekking van Amerika door Columbus ook door de nieuwe bewoners ervan.

Schema nestopbouw

Een schematisch beeld van de structuur van het nest zoals dat er bij de meeste angelloze-bijensoorten uitziet.

1. Hard tussenschot
2. Honing- en stuifmeelpotten
3. Schutblad (involucrum)
4. Open cel voor nieuw broed
5. Broedraten
6. Toegangstunnel
7. Nestingang
8. Nest wordt gebouwd in boom, muur, mierennest, holte in de grond etc.

In de Floriadekast

In Venlo staat deze zomer een enorme bijenkast van tien bij tien meter met twee broedkamers. Die kast staat in een weelderige tuin met een keur aan nectar en stuifmeel. Van april tot oktober is hij bevolkt met 'bijen' uit de hele wereld. In dit artikel neem ik je vast mee op een reis door kast en tuin.

Om de bijenkast hangt een gordijn. Ga je daar doorheen, dan kom je in de hal, open en licht. Aan de muur symbolen die uitleggen dat onze honingbij geen hommelen en geen wesp is. Ook kun je zien dat ze in een grote gemeenschap leeft en ook dat er solitaire bijen zijn. Door met een handscanner de tuin in te gaan, word je als het ware een bij die uitvliegt om stuifmeel en nectar te verzamelen. Een uitdagende opdracht voor volwassenen en kinderen natuurlijk.

Je verlaat de 'kast' aan de tuinzijde en loopt letterlijk met je neus tussen de bloemen, die je met geur en kleur verleiden tot een bezoekje. Hier ben je een vliegende bij. Je herkent de bloem en scant het plaatje met de streepjescode. Je let op of je bloem goed is voor nectar en stuifmeel. Je maakt keuzes, zodat je straks met voldeende oogst terug in de kast komt. Zo leer je wat bijen in dat seizoen van planten verzamelen en leer je hun voorkeuren kennen. Zo'n 50 planten zijn gemarkeerd, sommige met meer nectar of stuifmeel dan andere. Er zijn er ook die een bij niets te bieden hebben.

Bovenkast

Wie durft? Vanuit de tuin kom je via een trap tussen de boomkruinen. Je ruikt hier de geurende lindebloesem. Via het bomenpad ga je vanuit het licht door een tunnel naar binnen, 'terug de bijenkast in'. Het is er donker en je hoort bijengezoem: superspannend! Als je ogen aan het donker gewend zijn, merk je dat de ruimte net een bijenkast van binnen is, allemaal bijen. Eén gedeelte beweegt: op een scherm zie je hoe bijencommunicatie eruit ziet: de bijen dansen.

Hier hangen ook vier lichtbakken, elk met een foto van een bijenproduct: honing, was, propolis en stuifmeel. De foto's zijn van Paul Pijpers, imker en enthousiast fotograaf. Door een luik kan je naar een (echte) bijenkast kijken die boven de ingang hangt. Op weg naar beneden kom je langs een raam met uitzicht op een tweede kast. Deze kast is verbonden met het bijenvolgsysteem (zie Bijenhouden december blz. 10). Op een groot scherm volg je de in- en uitvliegende bijen, die zijn voorzien van een chip en een meisjesnaam dragen.

foto Jan Slots

Onderkast

Aan de muur hangen hier vijf schermen, elk met een imkerportret. Bijenhouders vanuit de hele wereld vertellen over hun manier van bijenhouden, elk in z'n eigen taal. In dit project werken we samen met ontwikkelingshulporganisatie Cordaid. Zo laten we zien dat de honingbijen op de hele wereld een positieve bijdrage leveren.

In dezelfde ruimte zie je verrassend werk van vormgevers dat betrekking heeft op bijenhouden. De Maastrichtse productvormgever Robin van Hontem en architect Daniel Meier ontwerpen samen een lijn voor de nieuwe stadsimkers, Urban Bee Keepers. Van derdejaarsstudenten van de Afdeling Sieraad- en Productvormgeving van de Academie voor Beeldende Kunsten te Maastricht zie je er ontwerpen voor nieuwe gereedschappen, kasten, kleding en producten.

In de onderkast hangt ook nog een scherm met het beeld van een pot honing, die gedurende de Floriade langzaam gevuld wordt met de 'nectar' die door de bloem-scannende bezoekers is 'verzameld'. Natuurlijk komt er ook veel 'stuifmeel' binnen. Dit wordt zichtbaar gemaakt door kratten met peren te 'vullen'. De complete inrichting wordt verzorgd door Studio Kernland te Maastricht (www.studio-kernland.com) in samenwerking met Werkmannen te Hasselt (www.werkmannen.be).

Moraal van het verhaal?

Wanneer we bij de bezoeker een prettig gevoel hebben kunnen overbrengen en deze thuis verzucht: "Dat bezoek aan het Bijenpaviljoen was fantastisch." Dat iedereen overtuigd is geraakt dat bijen heel belangrijk zijn voor de natuur, de economie en de mens. Dat iedereen kan bijdragen aan een beter bijenleven, door bijenplanten in de tuin te zetten. Dat ook stadsbewoners worden overgehaald zelf bijen te gaan houden. Kortom het gevoel: "Dat wil ik ook" en "Dat kan ik ook".

Vrijwilligers

Ook meehelpen als vrijwilliger? Ga naar de website van het Bijenpaviljoen (www.bijenpaviljoen.nl), klik op vrijwilligers en vul het aanmeldformulier in. Heb je geen internet, stuur dan een briefje naar de secretaris van Stichting Bijenpaviljoen Venlo 2012, Broekhuizerdijk 1, 5962 NL Melderslo. Doen!

Zak van Zuid-Beveland

De Zak van Zuid-Beveland, kortweg de 'Zak', omvat het gebied ten zuiden van Goes en valt grofweg samen met de huidige gemeente Borsele. In 1994 kreeg een groot gedeelte van de Zak het predicaat 'Waardevol Cultuurlandschap'. Dat betekende extra geld van de rijksoverheid voor kleinschalige bedrijvigheid zoals de zwartebessenteelt en de toeristische stoomtrein en schaapskudde. Borsele is momenteel de gemeente met de meeste fruitteelt (peer, appel en zwarte bes) binnen de grenzen.

Net als de rest van de Zeeuwse delta is de Zak ontstaan uit een samenspel van zee, land en Maas, Rijn en Schelde. Eerst in de 11e eeuw, toen meer mensen zich in het gebied vestigden, gingen men zich met het landschap bemoeien. Er werden vliedbergen opgeworpen om droge voeten te houden tijdens overstromingen. In de periode daarvoor leefde er maar weinig volk in het Zeeuwse en dan voornamelijk direct achter de beschermende strandwal langs de zee. Het achterland tot aan de zandgronden van Brabant en Vlaanderen bestond uit vrijwel onbegaanbare veengebieden en moerasbossen, doorsneden door geulen en smalle rivieren.

Slikken en schorren

Lang voor de 11de eeuw, omstreeks het jaar 250, brak de strandwal op meerdere plaatsen door als gevolg van enkele zware stormen. De zee kreeg daardoor vat op het achterland en spoelde delen van het veengebied weg. Er ontstonden vele, soms zeer diepe, geulen met daar tussen lage veeneilanden die regelmatig werden overspoeld door het zeewater. Dat ging eeuwen ongestoord voort. Hierdoor werd met het binnenkomende water in de kleinere geulen steeds weer zand en klei afgezet en bij springvloed ook op de veeneilanden. Gevolg was dat de geulen dichtslibden en de zee de veeneilanden steeds minder vaak overspoelde. Het veen werd droger, klonk in en kwam zo lager te liggen dan de met zand en klei opgevulde kreken. Die zien we nu als kreekruggen in het landschap. Daarop ontstond de eerste bewoning in het Zeeuwse achterland: herders met hun schaapskudden.

Gebieden langs de geulen die nog regelmatig worden overstroomd, zijn onbegroeid en zien er kaal en slikkerig uit. Ze worden dan ook slikken genoemd. Worden die slikken door de natuur met zand en klei opgehoogd, dan kunnen er zoutminnende planten gaan groeien. Eerst zeekraal (*Salicornia europaea*) en slijkgras (*Spartina maritima*), later ook lamsoor (*Limonium vulgare*) en zeeaster (*Aster tripolium*) die ook wel 'zulte' heet. Begroeide slikken noemen de Zeeuwen schorren. Ze zijn nog te vinden in het Westerscheldebekken zoals het Zuidgors bij Ellewoutsdijk aan de zuidkant van de Zak.

Schorren met bloeiend lamsoor heten ook wel Zeeuwse heide, vanwege de paarse schoonheid van de bloemenzee. Voor Zeeuwen betekent 'lamsoor' overigens iets anders. Zij eten als groente namelijk de jonge, lancetvormige bladeren van de blad-

rozetten van de zeeaster die in het eerste jaar worden gevormd en nogal verwarrend 'lamsoren' worden genoemd, naar de vorm van de oren van lammetjes.

Dijken en polders

Stormvloed in de 11e en 12e eeuw maakten dat drastische ingrepen noodzakelijk werden. Veel gebieden waren van rijke Vlaamse kloosters en de Abdij van Echternach in Luxemburg. De monniken begonnen dan ook met het aanleggen van dijken. Andere landheren huurden vervolgens ook de monniken voor dat werk in. Zo veranderden slikken en schorren in omdijkte poldereilanden. De slikken langs de nieuwe dijken groeiden na verloop van tijd aan tot schorren en zo kon het proces van inpolderen voortgaan. De eilanden werden steeds groter en zijn uiteindelijk door mens en natuur aaneen gevoegd.

Niet altijd waren de dijken sterk genoeg tegen de stormvloed. Bij het doorbreken van een dijk ontstaat er meestal een rond kolkgat, soms wel een tiental meters diep. Herstellen van zo'n gat vraagt veel te veel werk en materialen en daarom wordt bij herstel gewoonlijk aan de zee kant een nieuwe dijk rond

foto's Henk van der Scheer

Een kijkje in de polder (geheel boven) en op de Zwaakse Weel

het kolkgat gelegd. Het kolkgat blijft dan binnendijks als een weel (meertje) aanwezig. Daarvan zijn er in de Zak nog verschillende te vinden. Het Zwaakse weel bij 's-Gravenpolder is overigens niet tengevolge van een dijkdoorbraak gevormd, het is een restant van de vroegere zeearm het Zwake.

In de Zak is nog steeds het kleinschalige polderlandschap goed te zien door over de dijken te rijden en 'in' de kleine polders te kijken. Daarin staan veel boomgaarden en percelen met zwarte bessen. Landbouw is er weinig, meer kleinschalige akkerbouw en tuinbouw. Spaarzaam komen percelen grasland voor, omzoomd door meidoornhagen en begraasd door schapen, soms koeien en hier en daar een typisch Zeeuws Trekpaard.

Planten

De dijken in de Zak zijn karakteristiek doordat er planten op groeien die in Nederland niet algemeen voorkomen of zeldzaam zijn. Die dijken worden lokaal veelbetekenend bloemdijken genoemd. Dat karakteristieke komt door de relatief warme temperaturen in Zeeland, in combinatie met de kalkrijke dijkgrond van buitendijkse zeeklei met zand met veel schelpengruis.

Hoogteverschillen maken dat de dijk niet overal even vochtig is. In het voorjaar bloeit uitbundig het fluitekruid (*Anthriscus sylvestris*); in de zomer zien we de bijzondere wollige distel (*Cirsium eriophorum*), wilde marjolein (*Origanum vulgare*), Lathyrus-soorten, ruige anjer (*Dianthus armeria*), glad parelzaad (*Lithospermum officinale*) en agrimonie (*Agrimonia eupatoria*). Veel dijken zijn beplant met bomen, veelal Canadese populier (*Populus x canadensis*), en ook groeien er verspreid struiken als meidoorn (*Crataegus*-soorten) en sleedoorn (*Prunus spinosa*).

Grote variatie, twee keer slingeren

Over het imkeren in de Zak spreek ik met dhr. Van Koeveringe, lid van de NBV-imkervereniging 'Noord- en Zuid-Beveland', gepensioneerd leraar natuurkunde en Zeeuw in hart en nieren. Hij woont in 's-Gravenpolder, aan de rand van de Zak. Zijn zes bijenvolken staan in de boomgaard van zijn neef bij het water de Zwaakse weel ten westen van 's-Gravenpolder. Vroeger had hij acht tot tien volken, maar de laatste jaren heeft hij er wat verloren, vermoedelijk door varroa. In het voorjaar vliegen zijn bijen op het fruit (appels, peren en pruimen) en de paardenbloemen in

'Zeeuwse heide'

de grasstroken van de boomgaard. In de zomer bloeit er in de omgeving van de boomgaard soms witte klaver en in het aanpalende natuurgebied langs de Zwaakse weel, eigendom van Natuurmonumenten: harig wilgenroosje (*Epilobium hirsutum*), leverkruid (*Eupatorium cannabinum*) en engelwortel (*Angelica sylvestris*). Verder staat er 's zomers in de omgeving nogal eens luzerne (*Medicago sativa*). In het voorjaar wordt die kort na het in bloei komen gemaaid, maar later duurt de bloei wel drie tot vier weken.

Het gevarieerde drachtgebied maakt dat hij onder gunstige omstandigheden twee keer kan slingeren. Eerst na de fruitbloei en dan nog in augustus als de linden (*Tilia vulgaris*) op de dijken in de buurt ook hun bijdrage hebben geleverd. In juni is er, zeker bij droogte, een moeilijke periode met minder bloeiende planten. Zijn Zeeuwse honing deelt hij veelal uit aan familie en kennissen. In de nazomer staat er in de omgeving op de akkers soms gele mosterd (*Sinapis alba*) of bladramenas (*Raphanus sativus*), waarop de bijen vooral stuifmeel halen. Akkerranden zijn in de Zak een zeldzaamheid, in tegenstelling tot elders in Zeeland.

Methode Van der Palen

In zijn systeem van imkeren brengt hij in de periode mei-juni de volken op gelijke sterkte door ramen over te hangen. De oude koningin houdt hij zolang mogelijk op het volk door zo nodig doppen te breken. Slechts van de twee beste volken maakt hij vegers en de 'achterblijvers' van die volken moeten ook de nieuwe koninginnen leveren voor de andere volken. Gaat het niet lukken om op de dertiende dag doppen te breken, dan past hij de 'Methode Van der Palen' toe. Dat houdt in dat er op de tiende of elfde dag na het afnemen van de veger op de onderbak een separator wordt gelegd en dat er alleen doppen in de bovenbak mogen zitten. De vliegbeijen vliegen af op de onderbak. Na het uitkomen van de eerste moederbijten de bijen zelf vervolgens de andere doppen uit. Zo raakt hij geen nazwerm kwijt. Wel vangt hij in de buurt zo nu en dan zwermen van andere volken.

"Ik reis eigenlijk nooit", antwoordt Van Koeveringe op mijn laatste vraag. "In het verleden ben ik eens naar het koolzaad in het Sloegebied geweest, maar dat was geen succes. Bij het wegbrengen viel er al een bodem onder één van de kasten vandaan - 'Zeeuwse zuunigheid' - en uiteindelijk was de honingooft maar matig. Bovendien vinden mijn vrouw en ik de smaak van koolzaadhoning niet geweldig. Nee, er gaat niets boven mijn fruithoning."

Bijen@wur

Symposium Bijengezondheid

Zaterdag 17 maart, van 10.00-17.00 u

In Wageningen: Forum (gebouw 102),

Droeendaalsesteeg 2, 6708 PB Wageningen

Bijen@wur organiseert een symposium voor bijenhouders met lezingen over bijengezondheid. Denk hierbij aan varroabestrijding, diagnose van bijenziekten, voedselaanbod in relatie tot de vitaliteit van de bijenvolken, imkermethodes en bijensterfte. Naast lezingen is er een Bijen-expo met informatiestands, o.a. over de manier waarop Bijen@wur bijenziekten diagnosticeert in de monsters die u naar ons opstuurt, bijengezondheid, bijenhouden in het algemeen en stands van derden.

Het doel van het symposium is kennis uitdragen naar bijenhouders over bijengezondheid en gerelateerde onderwerpen. Door bijenhouders uit te nodigen in Wageningen kunnen we een groot aantal onderwerpen op één dag de revue laten passeren, waarbij de samenhang tussen de verschillende onderwerpen beter duidelijk wordt dan met het geven van lezingen per lokale vereniging. Er zal tevens genoeg gelegenheid zijn om in contact te komen met de onderzoekers en collega-bijenhouders en te discussiëren over de betreffende onderwerpen.

Verdere informatie over de invulling van het programma komt op www.bijen.wur.nl, in onze nieuwsbrief en in de vakbladen. Registratie geeft recht op een lunch, programmaboekje, een certificaat van aanwezigheid en een geslaagde dag! De kosten zijn € 5,- per persoon, te voldoen op de dag zelf. Registreren kan door het sturen van een email naar bijen@wur.nl of een briefje naar Bijen@wur, Postbus 16, 6700 AA Wageningen o.v.v. 'Symposium bijengezondheid 2012' en uw naam. Bij meerdere personen graag alle namen opgeven. Let op! We kunnen maximaal 200 mensen ontvangen, dus wees er op tijd bij.

Fotoserie van de maand

Honingbier

Een groep imkers heeft dit voorjaar in het Gelderse Gendt bij wijze van proef de eerste 450 Nederlandse heide- en lindehoningbiertjes gebotteld. De flesjes bier moesten daarna een half jaar nagisten voordat het met 8,7% alcohol gedronken kon worden. Anders dan bij mede, is honing in honingbier niet het voornaamste ingrediënt. Per vat van 40 liter bier werd 320 gram zuivere heide- dan wel lindehoning toegevoegd. Gendtse brouwers, we zijn heel benieuwd. Vijf foto's zijn van Eric Blankert en één van de redactie.

NBV

21

NEDERLANDSE
BIJENHOUDERSVERENIGING

VERENIGINGSNIEUWS

Jaargang: 6
.....januari.....
.....2012.....

Gezocht (m/v)

Redacteur

- die goed kan schrijven
- en veel van bijen weet om mee te werken aan en mee te denken over ons blad Bijenhouden.

Fotoredacteur

(herhaalde oproep)

- met een goed oog voor de juiste illustratie
- en die weet waar hij die ene speciale foto (liefst snel en schappelijk) vandaan kan halen.

Reacties graag aan
redactie@bijenhouders.nl

Welkom: foto's

De redactie zoekt aanvulling op de geslonken voorraad foto's voor de rubriek Foto van de maand. Blijf ons daarom al die bijzondere, gekke, ontroerende, informatieve foto's sturen die u graag met mede-imkers wilt delen. Graag met een kleine toelichting. Adres: redactie@bijenhouders.nl.

Koninginnen-teeltdag 2012

Commissie Koninginnenteelt

De koninginnenteeltdag vindt dit jaar plaats op zaterdag 28 januari, weer in het Wentgebouw ('De Ponskaart') van de Rijksuniversiteit Utrecht, op de Uithof, Sorbonnelaan 16. Het programma begint om 10.00 uur. Het einde is om ca. 15.00 uur.

De dag staat in het teken van de selectie(mogelijkheden) op varraotolerantie en de vraag hoe koninginnen eenvoudig vervangen kunnen worden. Een programma dus zowel voor imkers die met de verbetering van hun bijen willen beginnen als voor doorgewinterde telers.

Henk Kok spreekt over teelt onder de titel: Koninginnenteelt simpel beginnen en door samenwerking simpel houden. Hierbij komen ter sprake: moeren kopen en invoeren, zwermverhinderend met selectie en doppenmethode.

Piet Verkooijen licht de organisatie van de Buckfastteelt toe: Buckfastteelt van Broeder Adam.

Marie José Duchateau spreekt voor de gevorderde teler over: Kleine veranderingen met een groot effect bij de aanname in starters.

In Duitsland bestaat sinds 2003 het samenwerkingsverband AGT met als doel te komen tot varraotolerantie met behulp van o.a. vitaliteitstests (zie Bijenhouden mei 2011, p.16).

Friedrich-Karl Tiesler, teeltcoördinator en AGT-voorzitter, licht toe hoe de selectie wordt gedaan en welke resultaten werden geboekt.

Deelname kost € 15,- incl. lunch. Aanmelding vóór 23 januari (i.v.m. het bestellen van het lunchpakket) bij Jan Dommerholt: t 0573-281650, e dommerholt@planet.nl of bij redactiesecretaris Marga Canters, t 0317-422422, e redactie@bijenhouders.nl.

Cursussen

Voor het plaatsen van uw cursus in de cursuskalender op de NBV-website, kunt u uitgebreide informatie sturen naar het mailadres onderwijs@bijenhouders.nl. Denkt u er aan om tijdig uw cursus voor 2012 aan te melden!

Arnhem/Velp – basiscursus

Deze start op 16 januari en bestaat uit 4 theorielessen, een les raampjes maken en 12 praktijklessen. De kosten bedragen € 125,- (incl. cursusboek, bijenkap en koffie/thee tijdens de lessen). Tijdens de eerste bijeenkomst worden de data van de andere theorielessen afgesproken. Theorieles in Arnhem, praktijkles in Arnhem en Rheden. Dit jaar is het ook mogelijk om alleen de theorielessen te volgen, dit tegen een gereduceerd tarief. Inl. Henk Hoge, t 0316-529919, e henk.hoge@tiscali.nl.

Amsterdam-Noord – basiscursus

Afd. Waterland start in februari 2012 met een basiscursus Bijenhouden (4 theorie, 1 timmer- en 10 praktijklessen). De kosten bedragen € 150,- inclusief materiaal, bijenvolk en suiker. Postadres: Buiksloterdijk 401 1034 ZA Amsterdam t 020-63 60 183, e info@imkerverenigingwaterland.com.

Bunnik/Houten – basiscursus en strovlechtskursus

De strovlechtskursus start in januari, de basiscursus in februari. Inl. Henk van Berkel, e henkvanberkel@gmail.com t 030-6373657.

Dordrecht – cursus Korfvlechten

In januari start een cursus vlechten met wilgentenen (5 lessen), manden en siervoorwerpen, o.l.v. Ineke Visser, kosten € 60,-. Inl.: Frits de Blom: t 030-6373657 e f.blom78@upcmail.nl t 078-6131271,

Eerbeek – basiscursus

In februari start de cursus met 4 theorie- en 12 praktijklessen plus 1 of 2 excursies. De kosten bedragen € 135,- incl. lesmateriaal (theorie), examen, koffie/thee. De cursus duurt tot begin oktober. Inl.: docent Harrie Leeftang, t 0313-654506, e bijenleef@hetnet.nl

Enschede - basis- en vervolgcursus

Groep Overijssel-Oost start op 10 maart met de basiscursus in het Koetshuis in het Ledeboerpark. Leraar A.M. Velthuis. De vervolgcursus start op 26 november (za.), leraar is Arjen Faber, locatie als hierboven vermeld. Inl. Evert Egberink, t 053-4282229, e egberink@xs4all.nl.

Goeree-Overflakkee – basiscursus

Start in maart 2012 met theorieles (5), gevolgd met praktijklessen t/m september, leslocatie Nieuwe Tonge. Cursusgeld € 175,-. Inl.: www.BijenGO.nl of leraar Albert Groenendijk, t 0187-652424, m 06-13133838, t info@Land-inzicht.com

Haarlem – basiscursus

Inl. Pieter Dhont, t 023-5242599, m 06-11456855, e p.w.dhont@hetnet.nl

Horst basiscursus

Begin februari start deze cursus in het praktijkcentrum voor bijenteelt 't Zoemhukske te Horst (L) onder de vlag van de commissie Bijenteeltonderwijs van de NBV. Inl.: e zoemhukske_horst@hetnet.nl of bij cursusleider Jan Caris, e jacamigo@planet.nl.

Leiden – basiscursus

Start 29 februari; kost € 200,-. Inl.: Steve Dulek, t 071-5721542, m 06-50747456, e steve@dulek.com, st.dulek@xs4all.nl.

Groep Midden Brabant – basis- en vervolgcursus

De basiscursus start op 13 maart in Berlicum en telt 5 theorie- en 10 praktijklessen. De praktijklessen zijn op zaterdag. Kosten ± € 150,-. De vervolgcursus start op dinsdag 28 februari in Udenhout, 10 theorie- en een aantal praktijklessen op zaterdag in overleg met cursisten. Kosten ± € 150,-. Aanmelden bij Bart de Krieger, t 0416 372035 e bdekrieger@planet.nl

Nijmegen – basiscursus

Start in februari 2012, theorieles (7) op maandagavond, praktijk (9) op zondag. Kosten € 140,- (incl. Cursusboek). Inl.: Joseph Wellen, m 06-38697099, e j.wellen@telfort.nl

Noordoost-Nederland: basis en vervolgcursus

Info en aanmelden (s.v.p. gewenst cursus aangeven): Eiso Eizinga, Hesselterweg 2, 7961 NH Ruinerwold, t 0522-481891, e ew.eizinga@gmail.com of Jaap Smit, Hooiweg 59, 9761 GN Eelde, t 050-3092668, e smittalens@hetnet.nl.

Tiel – basiscursus Bijenhouden

In het najaar kan men alvast komen snuffelen om vervolgens in januari/februari 2012 definitief te beginnen bij afd. Eck & Wiel met genoemde cursus. In het kader van het 100-jarig bestaan van de afdeling kunnen cursisten in het najaar ook deelnemen aan andere activiteiten. De kosten bedragen € 125,- voor 7 theorie- en 9 praktijklessen. Leslocatie: Dierenpark Tiel, Nieuwe Tielseweg 1a te Tiel en/of Buitenweg 15 te Maurik. Inl.: t 0344-880216, e ct@zve-opleidingen.nl, i http://eck-en-wiel.bijenhouders.nl/ en http://geldersrivierengebied.bijenhouders.nl/.

Varsseveld – basiscursus

Start in maart 2012 met theorieles, daarna praktijklessen op een schitterende locatie aan de rand van het dorp. Inl.: Marius van Lienden, t 0315-244830, e vanlienden@hetnet.nl

Wageningen/Renkum – BD-imkerkursus

Start op za. 17 maart 2012, in totaal 3 theoriedagen (in Wag.), 6 dagdelen praktijk (in Renkum) en afsluiting met een themadag. De praktijk kan gevolgd worden door 16–18 deelnemers. U dient aan te geven op welk dagdeel u de praktijk wilt volgen (vrijdagochtend, -middag, zaterdagochtend of -middag). Het is niet mogelijk om het ene weekend te kiezen voor de vrijdag en een ander moment voor de zaterdag. Gezien de enorme belangstelling vragen we u het cursusgeld van € 300,- z.s.m. over te maken op rekening 70.79.54.592 t.n.v. A. Varekamp te Wageningen o.v.v. 'cursus bijenteelt 2012'. Inl.: Wim van Grasstek, m 06-22116748.

Zeeland – basiscursus Bijenhouden

Start januari 2012 met theorieles (6), in april gevolgd door praktijklessen. Kosten € 125,-. Inl.: Jan Bruurs

t 0118-502075, e jjambruurs@zeeland-net.nl of Kees Veldkamp, t 0118-650377, e c.veldkamp3@kpnplanet.nl.

Zwolle - kennismakingscursus en basiscursus Bijenhouden

In maart start de kennismakingscursus. Aansluitend volgt een basiscursus. Kosten kennismakingscursus €15,-, basiscursus: €150,-. Na de kennismakingscursus kunnen deelnemers verder gaan of stoppen. Inl.: Henk Wubbolts, t 038-4547799 e wubbo.pop@hccnet.nl.

Hebben wij uw e-mailadres?

Kloppen uw gegevens in onze administratie nog en zijn ze volledig? U kunt onjuistheden en aanvullingen doorgeven met het webformulier op www.bijenhouders.nl, klik op leden of met het kaartje bij het novembernummer.

Vraag & aanbod

Adverteren in Vraag & aanbod is uitsluitend bedoeld voor de particulier die zijn materiaal incidenteel te koop aanbiedt. Vraag voor handelsadvertenties de tarieven op bij het redactiesecretariaat.

Te koop: diverse bijenkasten, zeer geschikt voor beginnend imker of als reservekast. Tevens zonnewassmelter e.a. Jaap Jager, De Koog Texel, t 0222-317835, e jagero49@wxs.nl

Meerjarige Euodiabomen à € 10,- tevens zaad. Inl.: e atdiderich@simpc.nl

Thea en Nico Oudhof wonen al weer 25 jaar op de Pioch in Zuid-Frankrijk. Onze vakantiewoningen en boerderijcamping staan weer voor u klaar: www.lepioch.nl.

Bezoekerscentrum Imkerij Immenhof. Dit omvat een imkerij, wijngaard, tuinen, expositieruimte met permanente expositie, terras en plantenverkoop. Een uniek en gezellig uitstapje voor uw vereniging, familie of bedrijf. Voor meer info: i www.imkerij-immenhof.nl of t 024-35 84 543. Gonnie en Marcel Hallmans, Rijksweg 224, Molenhoek/Heumen.

Vraag & aanbod

Schriftelijke opgave van advertenties bij de redactiesecretaris, mw. M. Canters, Grintweg 273, 6704 AP Wageningen, e redactie@bijenhouders.nl. U krijgt voor de kosten een factuur toegestuurd, vermeld daarom uw adresgegevens in uw opgave. Geen geld overmaken of overschrijvingsformulieren opsturen! Het tarief voor 'Vraag & aanbod' is € 10,- voor de eerste twintig woorden, ieder woord meer € 0,25 per woord.

Nederlandse

Bijenhoudersvereniging

Grintweg 273, 6704 AP Wageningen
t 0317 422422 f 0317 424180
e secretariaat@bijenhouders.nl
i www.bijenhouders.nl
bank 53.90.42.897, ING 846801
Voor betalingen vanuit het buitenland:
IBAN: NL62ABNA0539042897
BIC: ABNANL2A
Openingstijden ma t/m vrij: 10.00-14.00 u.

Het Bijenhuis (winkel)

Grintweg 273, 6704 AP Wageningen
t 0317 422733, f 0317 424180
e bijenhuis@bijenhuis.nl
i www.bijenhuis.nl
bank 53.90.42.900, ING 823276
Open: di. t/m vr. 08.30-17.00 u, tussen 12.00 en 13.00 u gesloten. Van 1 maart t/m 30 september is de winkel ook op zaterdag geopend van 08.30-13.00 u.

bijen@wur Plant Research International (PRI)

(v.h. PPO-Bijen, Ambrosiushoeve)
Centraal Meldpunt Bijenziekten (ma t/m vrij van 9.00 - 17.00 uur, op afspraak)
Postbus 16, 6700 AA Wageningen.
Bezoekadres: Droevendaalsesteeg 1, 6708 PB Wageningen, t 0317 486001, e bijen@wur.nl i www.bijen.wur.nl

Inbinden

Het bewaren van maandblad Bijenteelt, Bijen of Bijenhouden

Jaargangen van 'Bijenhouden', 'Bijenteelt' en 'Bijen' laten inbinden kan tot 30 april 2012. Voor meer informatie zie het decembernummer.

Agenda

Het gehele jaar Weert

Natuur- en Milieucentrum 'De IJzeren Man', Geurtsvenweg 4, is het hele jaar open. Meer informatie en openingstijden zie www.nmcweert.nl. Inl.: t 0495-524893, e info@nmcweert.nl.

17 januari Udenhout

Udenhout organiseert een avond met diploma uitreiking basiscursus Bijenhouden én een lezing door Wim van den Oord over 'koninginnenteelt' (voor beginners en gevorderden). Zaal open 19.30 uur, a 19.45 uur in partycentrum 'De Schol', Stationsstraat 13, 5071 BS Udenhout. Toegang gratis, ook niet-leden zijn van harte welkom. Inl.: L. Opsteeg, t 0411-621547.

21 januari Wageningen

Bestuivingsdag in het Radixgebouw, van 10.00-16.00 u. Zie Bijenhouden december, pag. 6.

28 januari Utrecht

Koninginnenteeltdag in het Wentgebouw. Programma, zie pag. 7.

5 februari Amsterdam

Lezing door Bart de Coo over imkeren met korven. Bart heeft er veel plezier in om een volk in een korf te huisvesten. Vooral als hij die zelf gevlochten heeft. Locatie: Bijenpark Amsterdam, Baron Schimmelpenninck van der Ouweweg 4, voor de routebeschrijving zie: www.bijenpark.nl. a 11.00 u, inloop vanaf 10.30 uur. De toegang is gratis, een vrijwillige bijdrage is welkom. Inl.: Ina Ruijter, e i.ruijter@versatel.nl, m 06 30846697 en Marja van der Veldt, t 020-6109554, e mvdveldt@hotmail.com

18 februari Wageningen

Bijeenkomst NBV groepen/HB.

24 februari Ruinen

Freek Blom vertelt over zijn activiteiten als bestuivingsimker. Locatie: bij Hotel Kuik aan de Brink in Ruinen. a 20.00 uur. Inl.: Jan Mansier, t 0522-472152, e mansierj@home.nl.

10 maart Zeist

BD-imkerdag. Zie pag. 12.

17 maart Wageningen

Symposium Bijengezondheid Bijen@wur van 10.00-17.00 u, Forum, Gebouw 102, Droevendaalsesteeg 2, 6708 PB Wageningen. Zie pag. 20.

30 maart Ruinen

Traditionele boeldag. De aanlevering van de te veilen zaken (géén bijen, géén honing) is op donderdag 29 maart. Materiaal voor de verkoop graag z.s.m. aanmelden bij Jan Mansier, t 0522-472152, e mansierj@home.nl, uiterlijk 26 maart. Die het eerst komt, het eerst maalt. Spullen moeten in acceptabele staat zijn. Kavellijsten aan de zaal verkrijgbaar. Locatie: bij Hotel Kuik aan de Brink in Ruinen. a 20.00 uur. Zaal open om 18.30 uur.

28 april Wageningen

Algemene Ledenvergadering van de NBV in Hof van Wageningen. De agenda wordt gepubliceerd in februari.

14 en 15 juli landelijk

Landelijke Open Imkerijdagen NBV.

Ook voor de prijs naar het Bijenhuis!

Aanbieding! Grijp uw kans. Nog de hele maand januari:

- > Segebergerkast voor Nederlandse raampjes nu voor slechts € 95,00
(kunststof kast incl. bodem+lade, dak, 2 broedkamers, 1 honingkamer, 10-raams afstandrepen; excl. raampjes)
- > Imkerjack met hoed nu voor slechts € 29,95

Grintweg 273, 6704 AP Wageningen, 0317-422733, www.bijenhuis.nl